

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
LITERATŪROS ISTORIJOS IR TEORIJOS KATEDRA

Mindaugas Malcevičius

Lietuvių filologijos specialybės IV kurso studentas

Kasdienybės antropologija Balio Sruogos „Dievų miške“

BAKALAURO DARBAS

Darbo vadovas
doc. dr. Vigmantas Butkus

Šiauliai 2010

TURINYS

I. Įvadas	3
II. Kasdieniai poreikiai ir kultūriniai atsakymai į juos kūrinyje „Dievų miškas“	
II. 1 Maitinimosi poreikiai.....	9
II. 2 Kūno komfortas ir poilsis.....	16
II. 3 Saugumo motyvai.....	21
II. 4 Judėjimo poreikis.....	26
II. 5 Dauginimosi poreikiai ir tobulėjimo (augimo) apraiškos.....	30
III. Išvados.....	34
IV. Santrauka.....	36
V. Summary.....	37
VI. Literatūra.....	38
VII. Anotacija.....	39

I. Įvadas

Balio Sruogos „Dievų miškas“ – memuarinis romanas, paremtas asmenine autoriaus patirtimi, Algio Samulionio žodžiais tariant, knyga, atsiradusi iš gyvos kančios, iš skaudžių išgyvenimų, patirtų Štuthofio koncentracijos stovykloje. Knygos rankraštis į leidyklą buvo nuneštas 1947 metais, tačiau istorinė ir politinė situacija nulėmė, kad „Dievų miškas“ pirmą kartą buvo išleistas praėjus dešimčiai metų po autoriaus mirties, tai yra tik 1957 metais.

„Dievų miškas“ nėra vienintelė lietuvių štuthorfiečių memuarų knyga, nes atsiminimus yra parašę: istorikas Antanas Kučinskas, kunigas Stasys Yla, žurnalistas Rapolas Mackonis ir kiti. Ši memuarų knyga įsilieja į gausų dokumentinių antifašistinių kūrinių srautą, kuris po Antrojo pasaulinio karo persirito per visą Europą. Apie Štuthofą taip pat paskelbta keliolika atsiminimų knygų Lenkijoje, Norvegijoje, Danijoje, JAV, Prancūzijoje. Tačiau nors B. Sruogos „Dievų miškas“ akivaizdžiai telpa į memuarinio kūrinio žanro rėmus, tai nėra įprastas memuarinis romanas. Šį faktą akcentuoja ir vienas žymiausių B. Sruogos kūrybos ir biografijos tyrinėtojų A. Samulionis. „Ryškindamas savo, beteisio katorgininko, situaciją hitleriniame lageryje, B. Sruoga beveik niekur nepraveria vidinių išgyvenimų, – o tai gana neįprasta memuarinėje literatūroje. Šiurpiausi Štuthofio gyvenimo epizodai „Dievų miške“ aprašomi santūriai, lakoniškai, be sentimentų“¹. Atkreipus dėmesį į tokį „Dievų miško“ originalumą, galima bandyti į šį B. Sruogos kūrinį pažvelgti visiškai kitokiu aspektu, tai yra galima bandyti kūrinį perskaityti ir analizuoti kaip etnografinę-antropologinę žmonių bendruomenės aprašymą (kad pats „Dievų miškas“ galėtų būti lyg antropologinė studija bandoma įrodyti Artūro Šeškaus bakalauro darbe „Balio Sruogos „Dievų miškas“ kaip antropologinė studija“): „Nors B. Sruoga iš principo neatlieka etnografinio tyrimo, tačiau bakalauro darbe apsvarstyti argumentai leidžia teigti, kad į literatūros kūrinį „Dievų miškas“ galima žvelgti kaip į savitą antropologinę studiją“²).

Šio bakalauro darbo objektas yra B. Sruogos knyga „Dievų miškas“. Darbo tema – kasdienybės antropologija šiame kūrinyje. Darbo temos formuluotėje itin svarbūs du žodžiai, kurie ir nulemia tyrimo kryptis bei darbe taikomos metodologijos pasirinkimą. Minėti žodžiai – *kasdienybė* ir *antropologija*. Pirmasis nurodo tai, kokie motyvai bus analizuojami pasirinktame darbo objekte (pasiremiant Branislawo Malinowskio darbuose pateikta septynių prigimtinių biologinių poreikių ir jų patenkinimo socialiniame-kultūriniame gyvenime suvestine), o antrasis įpareigoja tyrimui taikyti sociokultūrinės antropologijos metodą.

¹ Algis Samulionis. *Balys Sruoga*. Vilnius: Vaga, 1986. P. 378.

² Artūras Šeškus. *Balio Sruogos „Dievų miškas“ kaip antropologinė studija: bakalauro darbas* / Šiaulių universitetas. Literatūros teorijos ir istorijos katedra, 2009. P. 29.

Prieš pereinant prie darbo tikslų, uždavinių ir taikomų metodologijų aptarimo, būtina sukonkretinti ir aptarti, kaip kasdienybė, būdama pati savaime labai sunkiai apibrėžiama ir sukonkretinama, suvokiama šiame darbe. „Kasdienybės sąvoka, viena iš didžiųjų Henri Lefebvre, Michel de Certeau idėjų, yra plačiai vartojama antropologų, etnologų, istorikų, sociologų, menotyrininkų“³. Kasdienybės tyrimai šiomis dienomis turi gana didelį teorinį ir akademinį patrauklumą. Tiriamos pačios įvairiausios kasdienybės apraiškos socialiniame žmonių gyvenime: ritualo, estetikos, religijos, teisės ir tvarkos, politikos, giminytės, ekonomikos, kalbos, mitybos ir dar daugybė kitų aspektų, kuriuose išvengiama kasdieniai, daugiau nei vieną kartą atliekami veiksniai. Kasdienybės tyrimo sričių ir formų gali būti labai daug. Pavyzdžiui, A. J. Greimas kasdienybės analizėje išvengia estetiškos komunikacijos apraiškų: „estetinis įvykis, kuris yra tik „trumpas tvykstėjimas“, įterpiamas į kasdienybės diskursą: smulkų kiekvienos dienos rutinos aprašymą, kuriuo prasideda estetiškai „seka“, lydi palaipsnis šio nepaprasto dalyko nublukimas „smulkių darbų ir įpročių virtinėje“⁴. Apibrėždama kasdienybės sąvoką Auksuolė Čepaitienė teigia, kad „kasdienis pasaulis, anot Peterio L. Bergerio ir Thomaso Luckmanno, yra žmogui artima ir konkrečiai suvokiama tikrovė, organizuojama aplink mano kūno „čia“ ir mano „dabar“⁵. B. Sruogos knygos „Dievų miškas“ centre itin ryškus socialinis kontekstas – karas. Todėl ir šiame bakalauro darbe kasdienybė daugiausia suvokiama kaip „objektyvus socialinis faktas ir intersubjektyvi socialinė erdvė, kuri savaip įprasmina ir sutvarko įvairius gyvenimo reiškinius bei objektus – pasaulį, pilną daiktų, idėjų, simbolių, socialinių santykių ir vertybių – pritraukdama bei nušviesdama vienas sritis bei reikšmes ir užtamsindama kitas, suderindama arba išryškindama skirtumus“⁶.

Nors B. Sruogos „Dievų miškas“ A. Samulionio, M. Laurinkaus, G. Lazdyno, R. Jurelionio ir dar nemažai kitų literatūrologų tyrinėtas bei analizuotas pačiais įvairiausiais aspektais, kasdienybės ir svarbiausio jos branduolio – bazinių poreikių – analizė pasitelkiant antropologijos žiūros tašką yra nauja tyrimų sfera.

Daugelis iš paminėtų tyrinėtojų analizuodami Sruogos „Dievų mišką“ kalba apie tai, kad kūrinys stipriai jaučiama ironija, sarkazmas, o A. Samulionis pastebi, kad „detalus, įvairiapusis hitlerinio lagerio gyvenimo ir žmonių aprašymas leidžia traktuoti „Dievų mišką“ kaip veiklą, atskleidžiantį antižmogišką fašizmo esmę“⁷. Kūrinys tyrinėtas įvairiapusiškai, tačiau dar niekas iš tyrėjų nebandė išsiaiškinti, kaip karo, bado, žiaurumo ir kitų nežmoniškų iššūkių šviesoje atrodo

³ Auksuolė Čepaitienė. *Įvadas į kasdienybės studijas: kasdienybė kaip kultūrą tvarkanti erdvė* [žiūrėta: 2010-03-26]. Prieiga per internetą:

<http://193.219.88.12/5501/5560.pdf>.

⁴ Algirdas Julius Greimas. *Apie netobulumą*. Vilnius: Baltos lankos. P. 20.

⁵ Auksuolė Čepaitienė. *Min. veik.*

⁶ Ten pat.

⁷ Algis Samulionis. *Balys Sruoga*. P. 381.

kasdienis lagerio gyventojų pasaulis, koks yra (jei tik iš viso yra) ryšys bei sąveika tarp visuomenėje vykstančių bendrųjų procesų ir žmogaus kasdienybės. Būtent šiems dalykams šiame darbe bus skiriamas didžiausias dėmesys. Kadangi kasdienybės tyrimų sfera labai plati ir daugelis mokslininkų akcentuoja skirtingus kasdienybės tyrimų objektus, šiame darbe apsiribojama Branislavo Malinowskio kultūros tyrimuose išskiriama kasdienybės samprata, į kurią įtraukti tik patys pagrindiniai kasdieniniai žmogaus biologinių poreikių tenkinimo motyvai. Šis antropologas, atlikęs daugybę kultūros tyrimų, išskiria septynių prigimtinių biologinių poreikių ir jų patenkinimo socialiniame-kultūriniame gyvenime modelį. „Branislawas Malinowskis kultūrą pirmiausia suprato kaip integruotą ir veikiančią, tai yra funkcinę visumą, kuri nelyginant įrankis yra sukurta tenkinti bazinius žmogiškuosius poreikius, ir tai yra aukščiau už prisitaikymą prie gamtos“⁸. Taigi, darbo tikslai – išanalizuoti B. Sruogos knygoje „Dievų miškas“ aptinkamas kasdienybės apraiškas ir atsakyti į klausimą, kaip lageryje fiksuojami kasdienybės motyvai atitinka B. Malinowskio pateiktą septynių prigimtinių biologinių poreikių ir jų patenkinimo socialiniame-kultūriniame gyvenime modelį. Siekiant įgyvendinti šiuos tikslus, B. Sruogos memuarų knygoje „Dievų miškas“ bus analizuojami B. Malinowskio iškelti prigimtiniai biologiniai poreikiai: 1) maitinimosi, 2) dauginimosi, 3) kūno komforto, 4) saugumo, 5) poilsio, 6) judėjimo, 7) tobulėjimo (augimo). B. Malinowskio kultūros tyrimai vyksta per skirtingų žmogiškųjų poreikių tenkinimo analizę. Pačią kultūrą šis antropologas suvokia kaip sudėtingą, daugiasluoksnę sistemą, kurios tyrimas reikalauja pačių įvairiausių tyrimo metodologijų. Vienas iš būdų geriausiai pažinti tiriamą žmonių bendruomenę, pažinti jų kultūrą – ištirti pagrindinius tiriamos žmonių bendruomenės individualius ir visuomeninius poreikius. Tai geriausia daryti per kasdienybės analizę, nes tik „Intymioje kasdienybės erdvėje kristalizuojasi kultūrinės prasmės, formų ir raiškų įvairovė bei aiškinimai, atsiskleidžia loginiai ryšiai, identifikuojami veiksniai. Galų gale kasdienybę ir kultūrą sieja socialinio žinojimo autoritetas“⁹. B. Malinowskis teigia, kad visi žmogiškieji poreikiai turi tam tikrą tvarką su savo generacija. „Pradžioje yra poreikiai, susiję su materialiniu žmogaus buvimu, vėliau pasireiškia socialiniai poreikiai, susiję su faktu, kad žmogus gyvena grupėmis, ir pagaliau – poreikiai, patenkinantys jo dvasinę veiklą“¹⁰. Taigi, minėtųjų septynių prigimtinių bazinių poreikių tenkinimo analizė šiame bakalauro darbe pasirinkta tam, kad per juos būtų ištirta ne tik „Dievų miške“ aprašoma žmonių kasdienybė, bet ir kultūra. Žinoma, kultūros tyrimas šiame darbe bus tik labai paviršutiniškas dėl dviejų priežasčių: pirma – darbo tikslas – kasdienybės motyvų tyrimas B. Sruogos aprašytoje žmonių bendruomenėje, antra – detaliai kultūros analizei nepakanka tik

⁸ Vytis Čiubrinskas. *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007. P. 82.

⁹ Auksuolė Čepaitienė. *Įvadas į kasdienybės studijas: kasdienybė kaip kultūrą tvarkanti erdvė*.

¹⁰ Неда С. Сонгинайте. *Социальная антропология Бронислава Малиновского* // Журнал социологии и социальной антропологии. 1998. Т. 1. Nr. 2 [žiūrėta: 2010-03-16]. Prieiga per internetą: <<http://www.soc.pu.ru/publications/jssa/1998/2/3song.html>>.

kasdienybės antropologinio tyrimo, nes kultūra turi nepalyginamai daugiau tyrimo sričių. Victoras C. de Munckas knygoje „Kultūros tyrimai: patirtis ir apibendrinimai“ rašo: „Kol kas nesu suradęs gero kultūros srities apibrėžimo turbūt todėl, kad tos sritys skiriasi savo turiniu ir struktūra“¹¹. Taigi, dėl šių priežasčių kultūros dalykai bus paliesti tik tiek, kiek tai bus galima padaryti remiantis kasdienybės tyrimo rezultatais.

Detali kasdienybės bazinių poreikių analizė bus pirmasis, tačiau labai svarbus žingsnis galutinio rezultato link. Dabar labai trumpai būtina paaiškinti, kas turima omenyje. Pasak Arūno Sverdiolo, „antropologo darbas, paprasčiau sakant, – stebėti ir rašyti“¹². Kadangi B. Sruoga, tarsi antropologas, stebėjo Štuthofio lagerio kasdienybę ir ją aprašė kūrinyje „Dievų miškas“, pirmasis išsikeltas uždavinys ir bus tarsi tiriamojo objekto stebėjimas (šiuo atveju B. Sruogos memuarinio romano „Dievų miškas“), panašiai kaip antropologas darbo pradžioje (tiesa, gal net didžiąją darbo dalį) stebi savo pasirinktą tiriamąjį objektą. „Pradėdamas nuo išsamios net ir labai smulkių reiškinių analizės, antropologas prieina prie bendrų interpretacijų ir abstrakčių išvadų“¹³. Taigi, visų pirma sukaupus smulkia ir išsamią medžiagą apie kasdienybės apraiškas Sruogos „Dievų miške“, atlikus išsamią visų anksčiau minėtų bazinių poreikių analizę, pereinama prie antrojo uždavinio – pasiremiant pirmojo etapo sukauptomis žiniomis iš kūrinio, išsiaiškinti, ar Štuthofio koncentracijos lageryje galimi kokie nors kultūriniai atsakymai į kasdieninius žmonių bazinius poreikius, ar ne; jei galimi, tai kokie jie. Taip pat svarbu išsiaiškinti, kiek visuomenėje vykstantys procesai veikia atskiros žmogaus kasdienybę. Sukonkretinant darbo uždavinius galima viską apibendrinti, tai yra aiškiai viską sustruktūruoti, ko tiksliai bus siekiama šiame darbe: 1) ieškoma atsakymo į klausimą, kokios kasdienybės apraiškos stebimos nužmogintoje lagerio sistemoje; 2) tiriama, kaip deformuojasi (o gal išlieka toks pat) B. Malinowskio išskirtas kasdienybės modelis; 3) stebima, kaip visuomenėje vykstantys procesai (karas, represijos, visuotinė baimė, panika) gali paveikti atskiras bendruomenes, žmogaus kasdienybę.

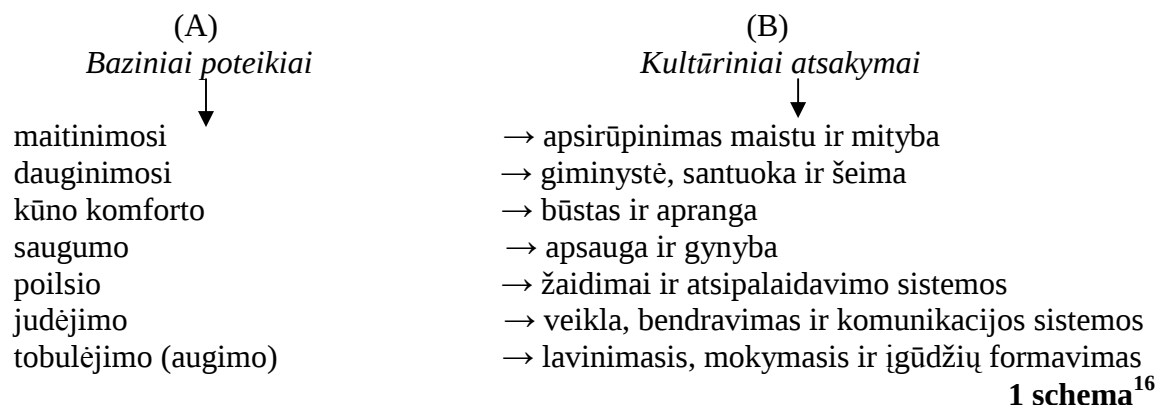
Darbe remiamasi sociokultūrinės antropologijos metodologijomis. Teoriniai metodologijos principai perimami iš konkrečių antropologinės literatūros knygų: Vyčio Čiubrinsko „Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos“, Cliffordo Geertzo „Kultūrų interpretavimas“, Marvin Harris „Kultūrinė antropologija“, Branislavo Malinowskio „Mokslinė kultūros teorija ir kitos esė“, Viktoro C. de Munko „Kultūros tyrimai: patirtis ir apibendrinimai“ ir kt. Atliekant tyrimą, labiausiai vadovaujamosi jau minėta antropologo B. Malinowskio kasdienybės samprata, kurioje galima išvelgti labai glaudų ryšį tarp kasdieninių kūno poreikių tenkinimo (B. Malinowskio vartojamas terminas – baziniai poreikiai) ir socialinės aplinkos bei kultūros. V. Čiubrinkas pastebi,

¹¹ Victor C. de Munck. *Kultūros tyrimai: patirtis ir apibendrinimai*. Kaunas: Vytauto didžiojo universitetas. P. 67.

¹² Arūnas Sverdiolas. *Cliffordo Geertzo kultūros antropologijos modelis / Clifford Geertz. Kultūrų interpretavimas*. Vilnius: Baltos lankos, 2005. P. X.

¹³ Ten pat.

kad „B. Malinowskis atmetė Edipo komplekso apraiškas, bet neatmetė individo biopsichologijos reikšmės visuomenei ir teigė, kad kūno poreikiai turi būti tyrinėjami neatskiriama nuo socialinės aplinkos bei kultūros formų įtakos“¹⁴. Malinowskis savo darbe „Mokslinė kultūros teorija ir kitos esė“ (*Eine wissenschaftliche Theorie der Kultur und andere Aufsätze*) išdėstė biologinius kultūros pagrindus, pavaizduodamas juos visus vienoje scheme. „Pradinis taškas duotu atveju yra faktas, kad žmogus priklauso gamtos pasauliui. Todėl, kad žmonių fiziologinė struktūra yra panaši, galima rasti skirtingų žmonių kultūrų bendruosius pagrindus“¹⁵, - teigia Neda S. Songinaitė savo straipsnyje „Branislawo Malinowskio socialinė antropologija“, apžvelgdama minėtąją lenkų antropologo pateiktą kultūros ir kasdieninių bazinių poreikių tenkinimo schemą. Kitaip tariant, B. Malinowskio knygoje „Mokslinė kultūros teorija ir kitos esė“ pateikta schema itin vaizdžiai parodo bazinių poreikių ir kultūrinių atsakymų į juos sąveiką, reikalingą šiame darbe, kai kasdienybės motyvai B. Sruogos „Dievų miške“ tiriami antropologiniu metodu. Čia visa schema ir pateikiama.

Ši schema yra pagrindinis atsparos taškas, į kurį atsižvelgiama tiek įgyvendinant darbe išsikeltus uždavinius, tiek pasirenkant būdus darbo tikslams ir uždaviniams realizuoti, tai yra tyrimams taikant sociokultūrinės antropologijos metodologijas.

Apie antropologiją yra sakoma, kad tai „mokslas, lauko tyrimų pagrindu tiriantis žmonių prigimtį, gyvenimo, elgesio ir mąstymo skirtumus bei panašumus visuminiu (holistiniu) aspektu istorinėje ir globalioje palyginamojoje perspektyvoje“¹⁷. Vadinasi, šio mokslo metodai B. Sruogos kūrinyje „Dievų miškas“ tyrime parankūs keliais aspektais: 1) lagerio gyventojų gyvenimo tyrimas, kuriame ryškiausiai atsikleidžia kalinių kasdienybės motyvai; 2) kalinių ir jų prižiūrėtojų elgesio ir mąstymo skirtumai bei panašumai istorinėje (karas) ir globalioje (nužmogintos gyvenimo sąlygos koncentracijos lageryje) perspektyvoje. Kitas labai svarbus dalykas – antropologija tyrinėja žmonių tarpusavio santykius. Tai akcentuoja visi antropologai. Vienas

¹⁴ Vytytis Čiubrinskis. *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos*. P. 81.

¹⁵ Нeдa C. Coнгинaйтe. *Coциaльнaя aнтpoпoлoгия Бpoнислaвa Мaлинoвскoгo*.

¹⁶ Branislaw Malinowski. *Eine wissenschaftliche Theorie der Kultur und andere Aufsätze*. Zürich: Pan-Verlag, 1949. S.122.

¹⁷ Vytytis Čiubrinskis. *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos*. P. 8.

žymiausių JAV antropologų M. Harris, nagrinėjantis kultūros prigimtį ir atsižvelgdamas į įvairias jos koncepcijas, taip pat teigia, kad „antropologija yra žmonijos tyrinėjimas“¹⁸. Tiesa, šis mokslininkas antropologiją dar skaido į penkias pagrindines šakas, tokias kaip kultūrinė ir socialinė antropologija, antropologinė lingvistika, fizinė (ar biologinė) antropologija ir taikomoji antropologija. Kasdienybės tyrimui „Dievų miške“ iš dalies svarbios visos M. Harris minimos antropologijos šakos, tačiau neabejotinai pati svarbiausia iš jų – sociokultūrinė antropologija.

Kaip jau buvo užsiminta anksčiau, B. Sruogos kūrybą ir jo memuarus „Dievų miškas“ yra tyrinėjęs nemažas būrys literatūrologų, šis rašytojas ir jo kūrinys analizuojamas mokyklose, universitetuose, gausu mokslinių straipsnių literatūrologinėje spaudoje. Apie B. Sruogos gyvenimą ir kūrybą daug naudingos informacijos galima aptikti lietuvių mokslininkų parašytose monografijose, pavyzdžiui: Algis Samulionis „Balys Sruoga“, Gabija Bankauskaitė-Sereikienė „Balys Sruoga – tarp tradicijos ir modernumo“, Reda Pabarčienė sudarė atsiminimų knygą apie šį rašytoją, pavadintą „Balys didysis“, ir pan. Tačiau niekas iš gausaus literatūrologų rato į B. Sruogos „Dievų mišką“ nebandė žvelgti antropologo akimis, tai yra literatūros tekste ieškoti to, ko antropologas ieško tiriamoje žmonių bendruomenėje. Kadangi pats Sruogos memuarinis romanas iš dalies yra lyg ir savita antropologinė studija, tai ir žvilgsnis iš antropologo pozicijų į šį literatūros kūrinį turėtų būti netradicinis ir reikalingas bandymas, padėsiantis į B. Sruogos kūrinį „Dievų miškas“ pažvelgti naujai ir sudominančiai.

Bakalauro darbas pradedamas kasdieninių bazinių poreikių analize memuarų knygoje „Dievų miškas“ remiantis B. Malinowskio septynių prigimtinių biologinių poreikių ir jų patenkinimo socialiniame-kultūriniame gyvenime modeliu. Pagrindinę dėstymo dalį sudaro vienas skyrius, kuris skaidomas į penkias dalis (pagal B. Malinowskio minimus bazinius poreikius). Darbe keli poreikiai ir kultūriniai atsakymai į juos analizuojami drauge (priešingai nei B. Malinowskio darbuose): kūno komfortas ir poilsis, dauginimosi poreikiai ir tobulėjimo (augimo) apraiškos. Kiekvienos dalies pradžioje tarsi atliekamas pirminis antropologo darbo etapas – pats svarbiausias, labiausiai reikalingas medžiagos kaupimas, padėsiantis pagrindus tolimesniems tyrimams, tolimesniems svarstymams, galutinėms išvadoms. Vėliau aptariami gauti rezultatai, ieškoma panašumų ir skirtumų su minėtuoju B. Malinowskio kasdienybės modeliu. Taip pat nemažas dėmesys skiriamas kultūrinių atsakymų į bazinius poreikius analizei, remiantis B. Malinowskio pozicijomis, kuriose teigiama, kad „kiekviena kultūrinė veikla yra palaikoma bendradarbiavimu“¹⁹. Darbas užbaigiamas išvadomis, kurios apibendrina gautus rezultatus, B. Sruogos „Dievų miške“ antropologiniu metodu tiriant kasdienybės apraiškas.

¹⁸ Marvin Harris. *Kultūrinė antropologija*. Kaunas: Tvermė, 1998. P. 5.

¹⁹ Vytis Čiubrinskas. *Min. veik.* P. 82.

II. Kasdieniai poreikiai ir kultūriniai atsakymai į juos kūrinyje „Dievų miškas“

II. 1 Maitinimosi poreikiai

„Mokslinėje kalboje kasdienybės sąvoka vartojama įvairiuose kontekstuose dažnai įprastai nusistovėjusiomis prasmėmis, kur šeima, darbas, pragyvenimas ar gyvenimo stilius yra svarbiausios aktualijos“²⁰. Šio darbo skyriaus tikslas parodyti, kokie kasdieniai maitinimosi poreikiai fiksuojami analizuojamame kūrinyje, kokia jų svarba išryškėja lageryje gyvenančių žmonių kasdienybės panoramoje, kiek ir kokių kultūrinių atsakymų aptinkama nužmogintoje Štuthofio lagerio aplinkoje. Prieš pradėdant vieno iš septynių bazinių poreikių analizę, būtina labai trumpai apžvelgti aplinką, kurioje kasdien tie baziniai poreikiai buvo tenkinami arba netenkinami.

Visų pirma reikia atkreipti dėmesį į tą faktą, kad lageris nebuvo natūraliomis visuomenės vystymosi sąlygomis susiformavusi žmonių bendruomenė. „Lageris buvo tikrai kalnimo, kankinimo ir bausmės vykdymo įstaiga“²¹, kurioje veikė kiek kitokie gyvenimo dėsnių, nei įprastoje žmonių gyvenamoje bendruomenėje. B. Sruogos aprašytasis lageris knygoje traktuojamas kaip tam tikra įstaiga su savo savivalda, įstatymais ar netgi papročiais: „Lageris – tai visiškai atskira respublika, autonomiškai nepriklausoma, kaip maharadžų dominija. Turi lyg ir savo savivaldą“ (261). Vadinasi, į lagerį galima žvelgti lyg į tam tikrą visiškai autonomišką instituciją. „Instituciją Malinowskis apibūdina dviem būdais: 1) grupė žmonių, kuri atlieka bendrą darbą; 2) organizuota žmonių veiklos sistema“²². Turint omeny, kad Štuthofio koncentracijos lageris B. Sruogos kūrinyje aprašomas kaip žmonių naikavimo institucija, kaip ganėtinai neįprasta socialinė bendruomenė, galima pradėti maitinimosi poreikio tyrimą.

„Žmogus, kaip biologinis organizmas, turi eilę poreikių, kurie turi būti patenkinti“²³. Maitinimosi poreikis – tai vienas iš tų bazinių poreikių, kuris turi būti tenkinamas kasdien tam, kad biologinis organizmas galėtų normaliai funkcionuoti ir vystytis. B. Sruogos memuarų knygoje „Dievų miškas“ maitinimosi poreikis ir pasireiškia, ir suvokiamas kiek kitaip nei įprastinėmis gyvenimo sąlygomis. Visų pirma derėtų atskirti du lagerio viduje egzistuojančius socialinius tipus. Pirmasis tipas – kaliniai, kuriems maistas tiekiamas tik tam, kad jie galėtų palaikyti gyvybines funkcijas. Antrasis tipas – lagerio valdžia ir visi įvairaus plauko viršininkai, kurių tikslas – aprūpinti save kuo geresne maisto porcija, atimant ją iš pirmojo tipo atstovų. Lagerio valdžios pagrindinė

²⁰ Auksuolė Čepaitienė. *Įvadas į kasdienybės studijas: kasdienybė kaip kultūrą tvarkanti erdvė*.

²¹ Balys Sruoga. *Raštai*. T. 4. Vilnius: Alma litera, 1997. P. 265 (toliau bus cituojama iš to paties šaltinio tekste nurodant tik puslapio numerį).

²² Неда С. Сонгинайте. *Социальная антропология Бронислава Малиновского*.

²³ *Ibid.*

užduotis – nuolatinis kalinių skaičiaus mažinimas. Kalinių skaičius stabiliausiai ir užtikrintai mažėja nesudarant sąlygų patenkinti jų maitinimosi poreikį. Maisto stygius – geriausias žudymo įrankis. Kūrinyje aptikta daugiau nei 40 tiesioginių pasakymų, kada aiškiai jaučiama mirties grėsmė dėl maisto stygiaus. Pavyzdžiui: „Nuo bado ištįsę ar jau papurtę veidai, sutinusios kojos“ (300); „Čia žmogų nukankindavo, čiulpte iščiulpdavo jo sveikatą, jo jėgas, versdavo jį mirti iš bado...“ (303); „Lageryje žaizdos labai sunkiai gyja. Menkutė žaizdelė ištisas savaites, mėnesius pūliuoja – nėra maisto žaizdai gyti“ (323); „Išbadėjęs kaip žiurkė bažnyčioje. Sutinusiom kojom, klebetuojančia širdim ir visokiu tenai kinkų drebėjimu“ (388); „Jei katorgininkas ir gautų pilną normą, oficialiai jam skiriamą, jis vis tiek jau būtų pasmerktas žūti dėl maisto stokos, dėl organizmo išsekimo“ (438); „Iki šiol jo buliška galvelė nepajėgė suprasti, kad ir katorgininkai valgyti nori ir kad jie griūva į griovį – ne iš tinginystės...“ (530); „Lageris badauja. Badas pasiekia tokio laipsnio, kad kai Franzas su gauja išmeta lauk papjauto kuino žarnas, - katorgininkai, vienas kitą draskydami, puola į tas žarnas, tampo jas ir ryja žalias, nevalytas – su visu jų turiniu! Epidemijos lageryje plečiasi...“ (541). Šie ir kiti panašūs pavyzdžiai, kada tiesiogiai įvardijama artėjančios mirties priežastis – maisto stoka, itin ryškiai atskleidžia katorgininkų kasdienės maitinimosi problemas.

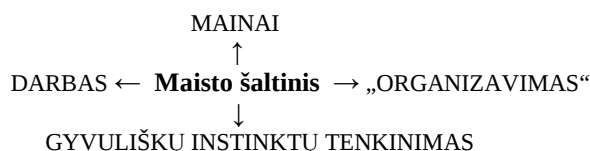
Maistas „Dievų miške“ – ne tik vienas iš dažniausių mirties, kovos dėl išlikimo, bet ir įvairiausių intrigų ir aferų pretekstas. Kadangi maisto produktų stygius lageryje didžiulis, tai tokie vaizdai, kada „katorgininkai kaip alkani vilkai plėšia vienas iš kito duonos gabalėlį“ (525), - tipiški, nuolat pasikartojantys epizodai. Dėl maisto lageryje vyksta atkakli kova: „Pats iš sandėlio vogdavo per akis, ypač mėsą, dešras, margariną, bet kitiem neduodavo nė trupučiuko. Būdavo, koks alkanas katorgininkėlis pavogs duonos gabaliuką ar keletą bulvelių, - Speyeris jį vaikosi po lagerį su pagaliu, kol jam galvą visą sukruvina“ (410). Negaudami pakankamai maisto, alkį katorgininkai bando numalšinti pačiais įvairiausiais būdais. Vienas iš jų – maisto vogimas iš SS sandėlių arba iš panašaus likimo draugų. Šis būdas daugeliui katorgininkų labai pavojingas, nes maisto vogimas „Dievų miške“ aprašomas kaip vienas iš sunkiausių kriminalinių nusikaltimų. „Pavyzdžiui, pavogė kas kur kokią bulvę, ropę, duonos plutą, agurką, pomidorą – tas jau vagis. Kitų dalykų pavogimą žymėdavo tikrai išimtiniais atvejais“ (426). Nors maisto vagystės buvo dažnos Štuthofio koncentracijos stovyklos katorgininkų gyvenime, tokiu būdu maistu sugebėdavo apsirūpindavo ne visi kaliniai, o tik tie, kurie turėdavo tos srities įgūdžių ir nebebijodavo būti sugauti – jiems viskas būdavo jau nebesvarbu. Baimė mirti iš bado tokiems kaliniams būdavo užblokavusi visus kitus išorinius ir vidinius jausmus, palikdama tik vieną, patį stipriausią instinktą – maitinimosi. Tokios rūšies katorgininkai turėdavo dvi išeitis: pirmoji – tikėtis, kad nusišypsos laimė ir jie bus paskirti į tą darbo komandą, kurioje maistas geresnis, antroji – pasitelkti visus įmanomus savo įgūdžius, kad tik kaip nors gautų maisto. Dar būtų galima skirti ir trečiąją katorgininkų tipą – tai žmonės, tarsi grįžę į kažkokios pirmykštės bendruomenės laikus, pamynę visus žmoniškuosius jausmus,

paklūstantys tik gyvuliškam instinktui – bet kokiomis sąlygomis išlikti, nemirti iš bado. Šie maitinimosi epizodai išskirtiniai. Trečiojo tipo katorgininkų maitinimosi kasdienybė visiškai nutolsta nuo B. Malinowskio aprašytos kultūros sampratos, kurioje baziniai (pirminiai) poreikiai lemia antrinių, su kultūros apraiškom susijusių poreikių atsiradimą. Akivaizdu, kad nužmogintieji maitinimosi pavyzdžiai Štuthofio koncentracijos lageryje nebėra „dengiami“ jokiais kultūrinėmis apraiškomis: „O kas svarbiausia – žmonės čia pasiutusiai alkani! Jau matei turbūt, ką daro klipatos? Rausias atmatų dėžėj. Senus kaulus graužia. Supuvusį mėšlą ryja. Surūdijusias vinis laižo. Žemėtos žalios bulvės lupenos – jiems aukščiausias skanėstas. Dėl duonos plutelės žmogus čia į ugnį eitų. Išvietėj maudytųsi. Savo artimą užmuštų be jokio sąžinės graužimo“ (334).

Prieš pradedant apibendrinimą, kaip visos trys čia suskirstytos katorgininkų grupės apsirūpindavo maistu, bei tęsiant tyrimą, kokios kultūrinės apraiškos pastebimos tame apsirūpinimo procese, dar reikia pažvelgti, kokie pavyzdžiai rodo, kad kūrinyje „Dievų miškas“ aprašomoje lagerio aplinkoje katorgininkams maisto trūko, išsiaiškinti, koks maisto davinyš jiems oficialiai priklausė. Tokių pavyzdžių, kada „Dievų miško“ autorius aiškiai aprašo oficialiai lagerio valdžios katorgininkams priskirtą maisto kiekį, kūrinyje gana nemažai. Čia pateikiami tik keli epizodai, kada aiškiai įvardijama maisto sudėtis, jo kiekis ir svarba gyvybinių funkcijų palaikymui: „Lagerio katorgininkam maisto oficialiai buvo skiriama kalėjiminė norma: 1800-2000 kalorijų. Kalėjime, kur žmonės sėdi nejudėdami, gal tokios normos ir pakanka gyvybei palaikyti, bet lageryje, prie nuolatinio judėjimo, kartais prie labai sunkių darbų, reikia mažų mažiausia 2500 kalorijų – tos vidutinės sveiko žmogaus, laisvėj gyvenančio, normos“ (437 - 438). B. Sruoga Štuthofio lagerio (ne)tvarką šiuo atveju aprašo su antropologams būdingu tikslumu. Cituotame pavyzdyje svarbus tikslus maisto normos fiksavimas, taip pat jos lyginimas su normaliomis žmonių gyvenimo sąlygomis. Lyginimas gana reikšmingas todėl, kad jame ne tik paaiškėja kalinių mirčių iš bado priežastys (gaunamo maisto nepakanka gyvybinėms funkcijoms palaikyti), bet ir lagerio atotrūkis nuo normalios kultūrinės aplinkos. Tokie prieštaravimai netelpa į B. Malinowskio kultūros koncepcijos modelį, nes nebelieka grandinės, vedančios visuomenę kultūros link: kūno, biopsichologinės kilmės poreikiai → antriniai poreikiai (pasireiškiantys per konkrečios visuomenės kultūrinės priemonės) → kultūra. B. Malinowskio darbuose itin akcentuojamas pirminių ir antrinių poreikių tenkinimo mechanizmas. Tik ištyrus, kaip visuomenėje gyvenantys individai geba patenkinti savo bazinius poreikius ir apibendrinus gautus tyrimų rezultatus, galima ką nors pasakyti apie tiriamą visuomenę kaip apie **kultūrinę** erdvę.

Beveik visi pateiktieji pavyzdžiai – maitinimosi, kaip bazinio poreikio, apraiškos. Tačiau B. Malinowskio kultūros sampratoje svarbūs ir antriniai (kaip minėta, be jų nesusidaro išbaigtas kultūros modelis), iš pirmųjų išplaukiantys poreikiai. B. Malinowskis tvirtino, „kad žmonių kūno, biopsichologinės kilmės poreikiai yra baziniai (angl. *basic human needs*). Jie sukuria antrinius, iš jų

išplaukiančius, išvestinius poreikius (angl. *derived needs*), kuriuos konkreti visuomenė konkrečiai – socialiai patenkina, tiesiogiai į tai atsakydama ir sukurdamą socialinius institutus ir tikslesnes kultūrinės priemonės bei įrankius“²⁴. Norint išsiaiškinti, kiek B. Sruogos vaizduojamoje aplinkoje užfiksuoti baziniai poreikiai sukuria antrinių, su kultūra susijusių poreikių, paranku tai daryti per šiame bakalauro darbe suformuluotą katorgininkų maitinimosi tipologiją (ją šiek tiek dar papildant), arba, tiksliau sakant, per tos tipologijos pavyzdžių analizę. Pateikiama minėtosios tipologijos schema:

2 schema

Normalioje socialinėje aplinkoje darbas yra viena svarbiausių kultūrinių formų, kur jis paprastai suvokiamas kaip vertybė. „Vertybės gali būti nagrinėjamos dviem aspektais: kaip *kasdieninės* vertybės, arba įvairios žmogaus gyvenimo ir veiklos sritys, pavyzdžiui, jo darbas, šeimyninis gyvenimas, tolesnis mokymasis, laisvalaikio praleidimo būdai, namų ūkis ir t. t., ir atskiri kiekvienos gyvenimo sferos elementai, tokie kaip atliekamų veiksmų pobūdis, jų pasiskirstymas laike, fizinė aplinka, santykiai su kitais žmonėmis, ateities perspektyvos ir panašiai“²⁵. Darbas, kaip kultūrinė vertybė, turi ir socialinę reikšmę, nes dirbantis žmogus turi galimybę patenkinti įvairius savo ir savo šeimos poreikius. Darbų Štuthofio koncentracijos stovykloje, kaip ir bet kurioje normaliai funkcionuojančioje bendruomenėje, aprašoma gana didelė įvairovė. Pavyzdžiai iš knygos „Dievų miškas“ rodo, kad patys katorgininkai darbus vertindavo pagal du pagrindinius, gyvybei itin svarbius kriterijus: 1) kaip dirbamas darbas padeda apsirūpinti maistu; 2) ar darbas tenkina bent minimalius kūno komforto poreikius, būtinus gyvybei palaikyti (tai yra, ar darbas dirbamas lauke, šaltyje, lietuje, ar turint bent kokią stogą virš galvos). Ši darbo, kaip vieno iš priemonių, padedančių apsirūpinti maistu, samprata – gana artima B. Malinowskio kultūros koncepcijai: „Darbas – menkas, o pavalgyti gaudavo dar atskirai iš SS virtuvės, - tai lagery buvo be galo svarbus dalykas“ (272). Kitaip sakant, katorgininkai savo bazinius poreikius pirmiausia bando patenkinti per jų aplinkoje esančias kultūrinės formas, tai yra, - darbą. Tačiau visa B. Malinowskio aprašyta kultūros modelio sistema ima byrėti pradėjus tirti darbą, kaip sociokultūrinį reiškinių. B. Sruogos aprašytoje lagerio aplinkoje šis sociokultūrinis objektas akivaizdžiai yra patyręs stiprią anomaliją. Štuthofio lagerinės bendruomenės aplinkoje darbas neturi socialinės reikšmės. Jis, priešingai nei normalioje visuomenėje, nesuvokiamas kaip darbas bendram

²⁴ Vytis Čiubrinskas. *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos*. P. 81.

²⁵ Ieva Čepulkauskaitė. *Darbo vertė individo gyvenime* [žiūrėta: 2010-04-22]. Prieiga per internetą: <http://straipsniai.tk/tag/darbas/>.

labui bei socialiniam progresui, kaip pareiga visuomenei. Lagerio valdžios požiūriu, katorgininko atliekamas darbas neturi prisidėti prie institucijos, kurioje jis gyvena, socialinio progreso. Lagerio sistemoje darbas dirbamas ne tam, kad patenkintų dirbančiojo poreikius, o tam, kad dirbantis žmogus patirtų kuo didesnę fizinę išsekimą: „Senieji katorgininkai puikiai žinojo, kad lageryje darbo vaisiai visiškai nesvarbu, - svarbu tik tai, kad visą laiką judėtum, vargtum, kankintumeis, - kad greičiau kinkas nukratytum“ (305). Todėl visai suprantama, kodėl maistu apsirūpinimas per darbą B. Sruogos knygoje „Dievų miškas“ negali būti suvokiamas kaip normalus kultūrinis atsakas į pirminius bazinius poreikius. Normalioje visuomenėje darbas – tai „galimybė aprūpinti save ir šeimą, todėl dirbančiajam labai svarbus darbo ir užmokesčio užtikrinimas, taip pat išorinės ir vidinės darbo sąlygos“²⁶. Štuthofio katorgininkų gyvenamoje aplinkoje neužtikrinama nė viena iš minėtųjų darbo ir užmokesčio sąlygų: „Pasikrauti sunkvežimius ir grįžti atgal. Visą dieną nevalgius, net be lageriško pietų“ (308).

Negalėdami maistu apsirūpinti taip, kaip buvo įpratę normalioje, neišsigimusioje visuomenėje, tai yra, negalėdami to padaryti per darbą, katorgininkai pasitelkia kitą būdą – materialinius mainus ir apsikeitimą abipusėmis paslaugomis. Apsikeitimas abipusėmis paslaugomis, B. Malinowskio manymu, yra viena pagrindinių socialinio elgesio taisyklių: „nėra veiklos, kuri nebūtų vienaip ar kitaip susijusi su žmonių tarpusavio įsipareigojimais, keitimusi abipusėmis paslaugomis giminės viduje ar tarp atskirų giminių, genčių, tautų. Laikytis tų įsipareigojimų reikalauja ne tik papročiai, religija, bet ir tam tikras bendradarbiavimo poreikis, pareiga.“²⁷. Nors B. Sruogos aprašytame lageryje akivaizdūs ne tik materialiniai mainai, bet ir vertybiniai – apsikeitimas paslaugomis, patirtimi, natūrinė prekyba – ryškiausias apsikeitimo abipusėmis paslaugomis pavyzdys. Taip yra todėl, kad maistas ir kiti materialūs daiktai Štuthofio koncentracijos lageryje turėjo daug didesnę vertę nei pinigine valiuta. Atsilyginimas maisto produktais B. Sruogos knygoje traktuojamas kaip nepamainomas dalykas: „Už savo darbą artelė neoficialiai gaudavo tam tikrą atlyginimą tais pačiais produktais, - lageryje, žinoma, tai buvo didelis daiktas. Kiti eidavo į kitokius darbus – daržovių doroti, kopūstų pjaustyti ir spausti, ir panašiai. Čia gaunamas natūralus atlyginimas atstodavo pinigines premijas“ (475). Kadangi katorgininkų darbo paslaugos buvo vertinamos menkai, o materialiajai prekybai trūko produktų, natūrinės prekybos pavyzdžių „Dievų miške“ labai nedaug: „Kas dieną jo [lagerio kurpiaus] komandos darbininkai atveždavo keletą vežimėlių taisytinų kojų šarvų. Už lašinių bryzelę, - lašiniai bibelforšeriam nedraudžiama, net patartina būdavo, - už lašinių bryzelę kasdien jis duodavo mum po maišą tokių batų. Tais batais mes kūrendavome savo pečių, - kas pietus, kas jovalą sau kokį virdavo“ (401). Šis būdas labiausiai atitinka B. Malinowskio aprašytą kultūros koncepciją: kūno, biopsichologinės kilmės poreikiai → antriniai poreikiai

²⁶ Ieva Čepulkauskaitė. *Darbo vertė individo gyvenime*.

²⁷ Cit. iš: Vytis Čiubrinskas. *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos*. P. 83.

(pasireiškiantys per konkrečios visuomenės kultūrinės priemonės) → kultūra. Pasireiškus pirminiam baziniam poreikiui – alkui, kaliniai randa būdų, kaip sukurti antrinį poreikį, tenkinamą kultūrinėmis priemonėmis, - mainus.

Toliau analizuojant ir jau apibendrinant maitinimosi bazinius poreikius ir kultūrinius atsakymus į juos, reikia pereiti prie kito alkio malšinimo būdo – maisto vogimo, Štuthofio lageryje vadinto „organizavimu“. Lageryje vagių, vadinamų „organizatoriais“, gana daug. B. Sruogos aprašomoje bendruomenėje „organizatoriais“ buvo vadinami įvairūs valdžios atstovai (taip vadinami dėl didesnių vagysčių apimčių), o vagimis – išbadėję katorgininkai, vagiantys maistą, kad numalšintų nuolatinį alkio jausmą. „Pavyzdžiui, pavogė kas kur kokią bulvę, ropę, duonos plutą, agurką, pomidorą – tas jau vagis. Kitų dalykų pavogimą žymėdavo tikrai išimtiniais atvejais“ (426). Analizuojant bazinius poreikius ir kultūrinius atsakymus į juos svarbu ne tai, kas, kiek ir ką vagia, kad galėtų pavalgyti. Svarbiausia, kad vagystė, kaip priemonė, padedanti susirasti maisto ir numalšinti alkį, nėra minima B. Malinowskio aprašytoje kultūros koncepcijoje nei aptariant bazinius poreikius, nei kultūrinius atsakymus į juos. Žinoma, tai nereiškia, kad įprastinėje visuomenėje vagysčių problema neiškyla. Ji iškyla, bet iškyla tik tada, kai kalbama apie socialinius visuomenės nukrypimus nuo normų. Vadinasi, lagerio aplinkoje gana populiarią apsirūpinimą maistu – jį iš kur nors pavagiant ar „nuorganizuojant“ – reikėtų traktuoti ne kaip kultūrinį reiškinį reaguojant į pirminius alkio pojūčius, o kaip nukrypimą nuo bendrakultūrinės normos. Žinoma, minėtasis atotrūkis nuo normalios visuomenės normų, aprašytų Malinowskio, nepalyginamai silpnesnis nei šio darbo skyriaus pradžioje aptartasis gyvuliškųjų instinktų tenkinimas, kada lagerio gyventojai net nebeieško būdų civilizuotai ir kultūringai numalšinti alkį, o tiesiog stengiasi išlikti ir tai daro instinktyviai, gyvuliškai. Minėtieji „nukultūrinti“ epizodai B. Sruogos romane pateikiami atvirai, be jokių išvedžiojimų, taip itin gerai parodant visos lagerio sistemos nenormalumą, nukrypimą nuo visų žmogiškumo taisyklių: „Šiemet čia žmonių jau nebeėda, bet pernai, ypač užpernai, tokių dalykų apsieiai pasitaikydavo. Numirė naktį kalinys – ir dabok jį, kad kiti nesusprogtų. Kepenis, širdį – bežiūrint išplėš“ (334).

Šiame darbo skyriuje visų pirma buvo siekiama išsiaiškinti, kokie kasdieniai maitinimosi poreikiai fiksuojami analizuojamame kūrinyje, kokia jų svarba išryškėja lageryje gyvenančių žmonių kasdienybės panoramoje. Vėliau, pasiremiant surinktais duomenimis ir šiame darbe suformuota katorgininkų maitinimosi tipologija, baziniai poreikiai buvo lyginami su B. Malinowskio aprašytu kultūros modeliu, stebint, kokios kultūrinės apraiškos atsiskleidžia B. Sruogos aprašomoje lagerio erdvėje tiriant kasdienes maitinimosi pavyzdžius. Maitinimosi poreikis, kaip instinktas, būdingas visiems gyviems organizmams, todėl nereikalauja išsamesnio tyrimo ir negali atvesti prie tiriamos Štuthofio lagerio kultūros suvokimo. Pasak B. Malinowskio „moksliniai tyrimai turėtų atvesti prie bendros kultūros sudarymo. Tačiau etnografas turi įsiskverbti

į tas žmogaus gyvenimo sritis, kurioms negalima pritaikyti klausimo-atsakymo metodo. Tokias sritis būtina vertinti atsižvelgiant į visą kasdienio gyvenimo realybę su visais jos minusais²⁸. Klausimų-atsakymų metodo negalima pritaikyti priemonėms, kuriomis instinktas arba bazinis poreikis, tenkinamas konkrečioje visuomenėje (šiuo atveju B. Sruogos aprašytoje lagerio sistemoje). Tai – ypač sunki tyrimų sfera. Visų pirma todėl, kad tų priemonių pasirinkimą lemia daugybė išorinių ir vidinių veiksnių, tiek visuomenės viduje, tiek už jos ribų. B. Sruogos aprašomoje lagerio, kaip socialinės visuomenės, aplinkoje maitinimosi instinktai tenkinami keturiais būdais: darbu, mainais, vogimu ir gyvuliškų instinktų tenkinimu (kanibalizmu ir pan.). Iš tų keturių tik vienas sutampa su B. Malinowskio pateikta prigimtinių biologinių poreikių ir jų patenkinimo socialiniame-kultūriniame gyvenime suvestine. Minėtasis kultūrinis atsakas į bazinį poreikį – maitinimosi, kaip prigimtinio biologinio poreikio patenkinimas, per kultūrinę mainų ir apsikeitimo abipusėmis paslaugomis sferą. Likusieji vienaip ar kitaip transformuoja B. Malinowskio aprašytą kultūros modelį.

²⁸ Cit. iš: Неда С. Сонгинайте. *Социальная антропология Бронислава Малиновского.*

II. 2 Kūno komfortas ir poilsis

B. Malinowskis knygoje „Mokslinė kultūros teorija ir kitos esė“ pateikia trumpą aiškinimą kaip jis supranta, kas yra kūno komforto tenkinimo poreikis. „Trumpa kūno komforto sąvokos reikšmė arba paaiškinimas, kas yra kūno komfortas: temperatūros svyravimai, santykinė drėgmė, reikalingų medžiagų trūkumas komfortui užtikrinti – tai veiksniai, kurie suardo kūno komfortą. Kūno komfortas yra užtikrinamas, kai kiekvienas fiziologinis procesas, toks kaip normali kraujo cirkuliacija, virškinimas ir kitos normalios medžiagų apykaitos, garantuoja visišką gyvybinių funkcijų stabilumą“²⁹. Malinowskis teigia, kad kūno komforto pojūtis turi būti tenkinamas visuomet, nepriklausomai nuo to, kokios klimato sąlygos supa organizmą: „Galbūt temperatūra yra pažymėtinas elementas, nes dažnai kūną alina vėjas ir permainingas oras, lietus ir sniegas ar rūkas, bet šie gamtos veiksniai organizmui turi būti nereikšmingas dydis, kadangi užtikrinus kūno komfortą jie neturi turėti neigiamo poveikio“³⁰. Kitaip sakant, antropologas pastebi, kad žmogaus kūno komfortas užtikrinamas tik tada, kai organizmą veikiantys išoriniai veiksniai (pvz., klimato pokyčiai) neturi organizmui neigiamų pasekmių – nesutrinka žmogaus sveikata, nepažeidžiamos jo gyvybinės funkcijos.

B. Malinowskis *kūno komforto* ir *poilsio* poreikius analizuoja atskirai. Šiame darbe abu šie baziniai poreikiai analizuojami kartu, nes Štuthofo lagerio kasdienybėje jie neretai glaudžiai vienas su kitu susiję. Pateiktasis B. Malinowskio kūno komforto sampratos aiškinimas leidžia suprasti, kad tiriant šio poreikio tenkinimą būtina išsiaiškinti, kaip kasdien žmonės rūpinasi apsauga nuo neigiamo gamtos poveikio, tai yra, kokiais rūbais apsisaugo nuo šalčio, lietaus ir kitų nepageidaujama poveikį žmogaus sveikatai turinčių gamtos įtakų, kokiame būste jie gyvena. Trumpai apžvelgus bazinių poreikių pavyzdžius, būtina išsiaiškinti, kokias kultūrines priemones bei įrankius suteikia lageris, kad minėtieji baziniai poreikiai būtų patenkinti.

B. Sruogos „Dievų miške“ katorgininkų gyvenamosios patalpos nėra labai išsamiai aprašytos. Akcentuojamas vienas pagrindinis gyvenamojo būsto tipas – barakas: „visi lageriai gyvena barakuose“ (244). „Dievų miške“ aprašomi barakai mediniai, skylėtomis sienomis ir lubomis, be langų. Tačiau kūno komforto užtikrinimo problema šiame kalinių gyvenamajame būste – ne tik labai prasta tų pastatų būklė, bet ir itin didelis žmonių tankis vienoje vietoje. Štuthofo lageryje kiekvienas barakas dar skirstomas į blokus, kuriuose žmonių gyvendavo du, tris, o kartais ir keturis kartus daugiau, nei buvo tam skirtų vietų: „Kiekviename bloke, normaliai imant, gyvena nuo šešių šimtų iki dviejų tūkstančių ir daugiau kalinių, nors oficialiai vietų bloke tebūdavo vos trys šimtai

²⁹ Branislaw Malinowski. *Eine wissenschaftliche Theorie der Kultur und andere Aufsätze*. P. 123.

³⁰ *Ibid.*

šešios dešimtys, - tiek pavienių lovų tebūdavo“ (371). Remiantis pirmojo pavyzdžio duomenimis galima teigti, kad Štuthofo koncentracijos lageryje kaliniams nebuvo sudaromos sąlygos turėti normalų būstą, kuris užtikrintų jų kūno komforto poreikį. Kaliniai kasdien turėdavo jausti nepatogumą, kęsti šaltį, o miegodami susigrūdę vienas šalia kito dažnai rizikuodavo užsikrėsti įvairiausiomis ligomis. Tokios nenormalios gyvenimo sąlygos ne tik pakenkdavo lagerio gyventojų sveikatai („Atėjo tokia savotiška cholera – storosios žarnos uždegimas, - labai daug žmonių surijusi, atėjo vidurių šiltinė, dėmėtoji šiltinė, dizenterija, plaučių uždegimai ir dar kažkas tenai“ (324), bet turėdavo neigiamos įtakos ir jų poilsiui: „Guldo katorgininkėlius nakvynėn. Guldo ant šono. Gulantis ant nugaros per daug vietos užimtų“ (286). Gyvenimas tokioje ankštoje patalpoje ypač daug nepatogumų sukelia naktį. Vietos tiek mažai, kad „jei kas šoną nugulėjęs nori apsiversti kita puse į apačią, turi atsistoti ir apsisukti“ (286). Pastebėtina, kad pasitaikydavo situacijų, kai kaliniai ne tik turėdavo miegoti šaltose patalpose, susigrūdę vienas prie kito, pusplikiai („Aprimsta keiksmi, niekas nebesivelniuoja, tačiau miegas tokioje spūstyje ir tokiam šaltyje, - langai gi išmušti, gulime susispaudę pusplikiai, - neina“) (287), bet dažnai miegodavo ir visai neturėdami jokio būsto, jokio stogo virš galvos. Pavyzdžiui: „Mus gi Bratkė paliko kieme ant sniego miegoti. Apie kokią valgymą ir galvoti buvo juokinga“ (561). Jeigu tokių pavyzdžių, kaip šis pastarasis, būtų daugiau, tai Štuthofo lagerį būtų galima lyginti su pirmąja žmonių bendruomene, kurioje net neverta bandyti ieškoti kokių nors kultūrinių apraiškų, kaip to nėra bandoma daryti tiriant gyvulių populiaciją. Tačiau nepaisant šio nekasdienio, bet gana dažnai pasitaikančio katorgininkų miegojimo lauke ant sniego pavyzdžio, Štuthofo lagerio aplinką privalu analizuoti kaip kultūrinės visuomenės reiškinį. Pirmiausia todėl, kad tik pradėjus kurtis lageriui, įkurtuvių pradžia buvo siejama su pirmųjų gyvenamųjų būstų pastatymu: „1939 metų rudenį atsibastė čionai pirmieji naujakuriai: būrys vokiškų SS vyrų ir keli šimtai nuskarusių dryžuotų elgetų, didžioji dauguma Gdanskio srities lenkų, pasmerktų mirti. Miške, kokioj pusės metro aukštumoj ties jūros lygmeniu, buvo išleistos pirmosios skurdžios palapinės, - oficialiai prasidėjo koncentracijos lageris“ (243). Kitaip tariant, bet kuri žmonių grupė (šiuo atveju ir Štuthofo lageris) tol negali suteikti sau visuomenės statuto, kol neįvykdo pirminio kultūrinio reikalavimo – neturi gyvenamojo būsto. Nors gyvenamųjų pastatų būklė Štuthofo lageryje ir prasta, vis dėlto tai – ryškus kultūros požymis, kuriame glūdi bazinis poreikis (kūno komforto) ir kultūrinis atsakas į jį (būsto statyba). Tik, žinoma, tas antrinis poreikio pasireiškimas daugiau formalus, nes, nors ir pastebima kultūrinė reakcija į bazinį poreikį (kūno komfortą), kultūrinio atsako rezultatai ne tokie, kokie turėtų būti įprastinėje visuomenėje: katorgininkai kasdien miršta, o viena iš mirties priežasčių – ne tik maisto stygius, bet ir šaltis, drėgmė bei kiti temperatūros svyravimai, nuo kurių kalinių kūnai nėra tinkamai apsaugoti. Tačiau pastebėtina, kad apsauga nuo kenksmingų sveikatai oro pokyčių per menka ne tik dėl aptarto būsto skurdumo, bet ir dėl tinkamos aprangos trūkumo.

Apranga, remiantis B. Malinowskio kūno komforto sąvokos samprata, yra vienas iš svarbesnių šio bazinio poreikio tenkinimo elementų. Tinkami rūbai visapusiškai apsaugo organizmą nuo neigiamo gamtos poveikio dirbant lauko darbus, padeda apsisaugoti nuo šalčio, drėgmės ir kitų veiksnių. Kadangi katorgininkų gyvenamojo būsto sąlygos Štuthofio koncentracijos lageryje visiškai neatitinka B. Malinowskio aprašytos kūno komforto koncepcijos, tinkama apranga būtų vienintelis galimas būdas užtikrinti šio bazinio poreikio tenkinimą per kultūrines priemones. Pateikiami du pavyzdžiai, kuriuose „Dievų miško“ autorius aprašo aprangą: „Išdavė po skylėtą medvilninį plonučiuką puloveriuką, mėlynruožį katorgininkų švarkutį ir tokias pat kelnės, medvilnines su mediena, nudriskusias ir purvinas. Davė tokios pat medžiagos dryžuotą purviną blyną, panašų į beretę, kuris laikosi tik ant paties viršugalvio. Tai – visas apsilvilkimas kovo mėnesiui, kada dar buvo visiškai neblogos šalnos“ (282); „Sutryptos klumpės ant basų kojų. Degli skarmalai vietoj skalbinių“ (282). Šiuose pavyzdžiuose minimi pagrindiniai elementai, kuriuos B. Malinowskis išskiria kalbėdamas apie kūno komfortą: „Galbūt temperatūra yra pažymėtinas elementas, nes dažnai kūną alina vėjas ir permainingas oras, lietus ir sniegas ar rūkas, bet šie gamtos veiksniai organizmui turi būti nereikšmingas dydis, kadangi užtikrinus kūno komfortą jie neturi turėti neigiamo poveikio“³¹. Vertindamas kalinių aprangą (*Tai – visas apsilvilkimas kovo mėnesiui, kada dar buvo visiškai neblogos šalnos*), „Dievų miško“ autorius konstatuoja svarbiausią faktą, reikšmingą čia atliekamam aprangos tyrimui, - kalinių turima apranga, kaip kultūrinis atsakas į bazinį poreikį, yra nepajėgi atlikti svarbiausios savo paskirties – apsaugoti kūną nuo šalčio ir drėgmės. Vadinasi, nors bandymas patenkinti kūno komforto poreikį per kultūrines priemones ir pastebimas Štuthofio lagerio aplinkoje, jis – daugiau fiktyvus, nes žmonės vis tiek kenčia diskomfortą, miršta, veikiami permainingų oro sąlygų. Apranga, kaip kultūrinis atsakas į bazinį poreikį, ir šiuo atveju prasilenkia su B. Malinowskio keliamais kultūriniais reikalavimais.

Analizuojant kūno komforto pavyzdžius, fiksuojamus knygoje „Dievų miškas“, buvo minimi ir poilsio motyvai. Tačiau norint išsiaiškinti, kiek, kokie ir kokiomis priemonėmis tie poilsio motyvai pasireiškia Štuthofio koncentracijos stovykloje, būtina detalesnė analizė. Kiekvienas gyvas organizmas turi tam tikrą laiko dalį skirti poilsiui, jėgų atgavimui ir atsinaujinimui. Tai natūralūs gamtos dėsniai, kuriuos B. Malinowskis vadina baziniais poreikiais. Šio antropologo darbuose poilsis turi kultūrinių atsakų: „Būtinybė atgauti jėgas matoma ir žvėrių gyvenime, tačiau žmogus nuo gyvulio pirmiausia ir skiriasi tuo, kad poilsio supratimą sieja ne tik su organizmui būtina miego, kaip poilsio, sąvoka, bet ir su kultūrinėm poilsio išraiškom: žaidimais ir atsipalaidavimo sistemomis“³². Remiantis B. Malinowskio aprašytąja kultūros samprata, miegą ir kitas poilsio

³¹ Branislaw Malinowski. *Eine wissenschaftliche Theorie der Kultur und andere Aufsätze*. S. 123.

³² *Ibid.* S. 130.

formas, kurios padeda organizmui atgauti jėgas, reikia suprasti kaip bazinį poreikį, o žaidimus ir įvairiausius atsipalaidavimo būdus – kaip kultūrinę poilsio išraišką.

B. Sruogos knygoje aprašomos katorgininkų miego ir poilsio sąlygos itin prastos. Pateikiami keli pavyzdžiai, iliustruojantys Štuthofio koncentracijos stovyklos katorgininkų poilsio ir miego kasdienybę: „Ruoša nakvynei. Ant grindų sukloti tokie maišai su drožlių nuotrupomis, oficialiai čiužiniais vadinami“ (285); „Aprimsta keiksmi, niekas nebesivelniuoja, tačiau miegas tokioje spūstyje ir tokiam šaltyje, - langai gi išmušti, gulime susispaudę pusplikiai, - neina“ (287). Normalus poilsis lageryje neįmanomas ne tik dėl šalčio ir spūsties, bet ir dėl esesininkų naktinių išpuolių: „Vos katorgininkėliai pradėjo akis suverti, - prasideda patikrinimas, ar koks neklaužada nebus apatinių kelnų atgal apsitempęs“ (286). Katorgininkų miegui oficialiai buvo skiriamos vos kelios valandos. Atsižvelgiant į tai, jog daugelis jų per dieną dirba sunkų fizinį darbą, o nakties poilsio sąlygos itin prastos, išvada aiški – poilsio poreikių tenkinimas Štuthofio koncentracijos lageryje tik minimalus: „Keltis reikia penktą valandą rytą. Ant viso kūno lyg žaizdos būtų“ (287). Miegodami kaliniai ne pailsi, o priešingai – dar labiau nusikamuoja.

Vienintelė katorgininkų grupė, kurios poilsio lageryje niekas nebekontroliavo (galėjo nieko nebedirbti, miegoti kiek norėjo) buvo klipatos, apgyvendinti trisdešimtajame moterų barake. „Dievų miške“ šių kalinių miegojimo sąlygos aprašomos taip: „Ten buvo šiek tiek šiaudų vietomis primėčiota, kaip karvių tvarte. Ant tų šiaudų jos ir gulėdavo. Šimtakojai po jų žaizdas bėginėjo, bet jos jau nebeturėjo jėgų jiems berankioti“ (500 – 501). Akivaizdu, kad B. Sruogos aprašomoje lagerio aplinkoje net ir minimalūs poreikiai nėra tenkinami taip, kaip turėtų būti tenkinami įprastoje visuomenėje. Todėl visai suprantama, kodėl kultūriniai atsakymai į poilsį, kaip atsipalaidavimą ir žaidimų sistemą, absoliučiai nutolę nuo B. Malinowskio pateikiamos schemos, vaizduojančios bazinių poreikių ir kultūrinių atsakymų į juos sąveiką: „poilsis [bazinis poreikis] → žaidimai ir atsipalaidavimo sistemos [kultūrinis atsakymas]“³³. Tiesa, žaidybinių elementų Štuthofio lageryje yra, tik vargu ar juos galima priskirti prie kultūrinių atsakymų, t. y. prie žaidimų ir atsipalaidavimų sistemos: „Paprastai, kai atvykdavo į lagerį naujokų partija, Lüdtkė rūpindavosi praveisti su jais gimnastikos seansą. Mėgstamiausias numeris būdavo – šokdinti varlių pavyzdžiu. Pritūpi, ištiesi rankas pirmyn ir – lapatai! – per visą lagerio kiemą! (264). Kitas pavyzdys tiesiogiai įvardija tų žaidimų tikslus ir paskirtį: 1) žmonių kankinimas, 2) atsipalaidavimas ne tiems, kurie dalyvauja žaidime, o pramoga ir viena iš laisvalaikio formų tų žaidimų organizatoriams – įvairiems lagerio viršininkams: „Kitas populiarius gimnastikos numeris buvo taip pat neblogas, - buvo ruošiamos bėgimo rungtynės. Rungtynių tikslas buvo: ne kas greičiau nubėgs, o kas greičiau pavargs“ (265). Taigi, pastebėtina, kad poilsio poreikio tenkinimas B. Sruogos „Dievų miške“ visiškai neatitinka B. Malinowskio aprašytosios kultūros koncepcijos.

³³ Vytytis Čiubrinškas. *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos*. P. 82.

Galima konstatuoti, kad nužmogintoje lagerio aplinkoje ne tik nepastebima ryškesnių kultūrinių poilsio formų, bet ir pats poilsis, kaip bazinis poreikis būtinas visom gyvybės formom, nėra užtikrinamas. Kūno komforto poreikis lageryje tenkinamas taip pat labai minimaliai. Štuthofio koncentracijos stovyklos kaliniai jaučia didžiulį kūno diskomfortą dėl šių priežasčių: 1) aprangos nekokybiškumas ir jos stygius; 2) rūbų nešvara ir susidėvėjimas; 3) aprangos ir klimato sąlygų nesuderinamumas, t. y., turima apranga negali apsaugoti organizmo nuo neigiamo aplinkos poveikio. Katargininkų kasdienybėje kūno diskomfortas „Dievų miško“ autoriaus minimas gana dažnai, tačiau kultūrinis atsakymas į šio bazinio poreikio tenkinimą – aprangą ir būstą – neužtikrinamas. Nors lagerio visuomenėje yra bandymų gyventi pagal dėsnius, gana artimus B. Malinowskio aprašytai kultūrai, kultūriniai atsakymai, užtikrinantys kūno komfortą, tokie kaip būstas, apranga, žaidimai ir atsipalaidavimo sistemos, - daugeliu atvejų visiškai nutolsta nuo antropologo B. Malinowskio aprašytos kultūros koncepcijos, kurioje teigiama, kad kūno komfortas užtikrinamas tada, kada žmogų nuo neigiamo gamtos poveikio saugo normalus būstas, organizmo poreikiams adekvati apranga bei normalus poilsis. Pažeidus minėtąjį modelį, sutrikus normaliai medžiagų apykaitai, sutrinka ir bazinių poreikių (kūno komforto, poilsio) tenkinimas. Toks sutrikimas – tai būdas, kuris gali būti traktuojamas kaip tiesiogiai neįvardijamas katargininkų žudymo įrankis.

II. 3 Saugumo motyvai

Saugumas, vienas iš septynių B. Malinowskio išskiriamų bazinių poreikių, aktualus ir Štuthofio koncentracijos stovyklos gyventojams. Šio antropologo darbuose saugumas (kaip pirminis poreikis) suvokiamas gana įprastai: „Saugumas – tai apsisaugojimas nuo kūniškų sužalojimų per mechanines griūtis, per laukinių žvėrių ir kitų žmonių išpuolius“³⁴. B. Malinowskio manymu, žmogus jaučiasi saugus, kai kūnui negresia jokie sužalojimai iš tos aplinkos, kurioje jis gyvena. Kitas svarbus aspektas – individų būrimasis į grupes: „mažai žmonių, negalinčių gyventi grupėse, pajėgūs apsisaugoti nuo kūniškų sužalojimų“³⁵. Kitaip sakant, saugumas geriausiai užtikrinamas, kai žmogus gyvena ne vienas, o supamas kitų, panašių į save, galinčių padėti spręsti kylančias saugumo problemas. B. Sruogos „Dievų miške“ aprašomi katorgininkai gyvena grupėmis savitoje socialinėje institucijoje, todėl, žiūrint šiuo aspektu, saugumo užtikrinimui lyg ir turėtų būti sudaromos geros sąlygos (tokį pastebėjimą galima išsikelti žiūrint į saugumą tik kaip į bazinį poreikį, atsiribojant nuo lagerio socialinio konteksto).

Saugumas, kaip pirminis kūno ir biopsichologinės kilmės poreikis, B. Malinowskio sociologiniuose tyrimuose turi kultūrinį atsaką: „saugumas [bazinis poreikis] → apsauga ir gynyba [kultūrinis atsakymas]“³⁶. Analizuojant „Dievų mišką“, tiksliau, jame aprašytas Štuthofio koncentracijos stovyklos gyventojų kasdienybės apraiškas, būtina išsiaiškinti, su kokiomis saugumo problemomis nuolat susiduria B. Sruogos aprašytieji katorgininkai, kokie kultūriniai atsakymai fiksuotini tiriant saugumą (kaip bazinį poreikį) lagerio atmosferoje. Be abejo, svarbiausia tyrimo dalis skirta tam, kad būtų rastas atsakymas į klausimą, kokie apsaugos ir gynybos būdai galimi nužmogintoje lagerio aplinkoje, nes apie tai, kad Štuthofio koncentracijos lageryje gyvenantys kaliniai nuolat kęsdavo smurtą, yra nemažai rašyta ir kalbėta.

B. Malinowskio manymu, žmogaus saugumo pojūtis suardomas, kai dėl vienokių ar kitokių priežasčių iškyla kūno sužalojimo grėsmė. Didžiausia grėsmė Štuthofio lagerio gyventojams kyla ne dėl kokių nors stichinių nelaimių (nepaisant karo, kurio grėsmė, lyg stichinės nelaimės, nuolat išlieka šalia lagerio sienų), o dėl toje pačioje visuomenėje gyvenančių kitų žmonių smurtavimo. Kitaip tariant, susidaro įspūdis, kad katorgininkų gyvenimas grupėje ne tik nepadedą užtikrinti saugumo, bet priešingai – gyvenant didelėje žmonių bendruomenėje, tos bendruomenės nariai vienas kitam ima kelti pavojų. Tradicinėje visuomenėje smurtas paprastai nėra toleruojamas, o smurtautojai baudžiami. B. Sruogos „Dievų miške“ smurtas prieš silpnus ir negalinčius apsiginti katorgininkus lagerio valdžios nelaikomas blogybe: „Kalinių kaulų sutratinimas ar visiškas kalinio

³⁴ Branislaw Malinowski. *Eine wissenschaftliche Theorie der Kultur und andere Aufsätze*. S. 123.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ *Ibid.* S. 122.

nubildinimas lageryje nebuvo baudžiamas“ (431). Lagerio valdžia nebausdama smurtautojų elgiasi strategiškai ir apgalvotai, nes pritaikius senovės romėnų užkariautojų principą „skaldyk ir valdyk“ daug lengviau kontroliuoti daugiataukstantinę katorgininkų minią: „Kalinių tarpe vienybės neturi būti. Kaliniai turi savo tarpe pjautis. Kitaip jų nesusuvaldysi“ (416). Kad tokioje aplinkoje gyvenantys katorgininkai nuolat jaučia grėsmę ir patiria nesaugumo jausmą, akivaizdu ir be detalesnių analizių. Todėl tik dėl bendro konteksto pateikiami keli pavyzdžiai iš daugybės tų, kuriuose „Dievų miško“ autorius aprašo nuolatinę katorgininkų būseną – baimę dėl savo gyvybės, nesaugumo jausmą: „Kasdien, kas valandą mum buvo pirtis ir pirtis, kartais sausa, kartais kruvina“ (305); „Einančius valgyti ar pavalgiusius, einančius į darbą ar grįžtančius, ar šiaip einančius į baraką ir išeinančius – jis paprastai, būdavo, savo vergus vis su lazdos smūgiais pasitinka ir išlydi“ (311); „Iš kur gali žinoti, kas jisai toks, tasai senas katorgininkas. O ką, jei ir jis turi teisę mušti? Lageryje visi turi teisę mušti, ypač naujoką, - visi kas tik netingi“ (306). Šiuose pavyzdžiuose svarbu ne tik tai, kad katorgininkus gali žaloti SS karininkai ir kiti įvairūs lagerio viršininkai. Ne mažiau svarbus katorgininkų skirstymas į naujokus ir senbuvius. Pastarieji, gyvenę lageryje ilgiau, tarsi įgyja teisę naudoti smurtą prieš kitus, panašius į save. Vadinas, galima kalbėti apie tam tikras nenormalaus „tobulėjimo“ apraiškas, būdingas tik lagerio sistemai, tačiau sunkiai įsivaizduojamas įprastoje visuomenėje.

Apie tai, kad Štuthof lageryje katorgininkai nesijautė saugūs, trumpai yra rašęs A. Samulionis: „Kiekvieną kalinio žingsnį, be to, lydėjo nuolatiniai lazdų ir kumščių smūgiai, fizinis ir moralinis tyčiojimas, kurį praktikavo ne tik esesininkai, bet ir prižiūrėtojai iš pačių kalinių tarpo, daugiausia kriminalistai, teisti už sadizmą, vagystes, žudymą“³⁷. Todėl akivaizdu, kad katorgininkų nesaugumo motyvai B. Sruogos knygoje „Dievų miškas“ nebereikalauja detalesnio tyrimo. Tačiau situacija visiškai priešinga kalbant apie galimą saugumo užtikrinimą lagerio aplinkoje, nes kultūrinių atsakymų į saugumą (kaip bazinį poreikį) kūrinyje „Dievų miškas“ dar niekas nėra aptaręs. Remiantis B. Malinowskio, kultūriniai atsakai į saugumo poreikį yra du: apsauga ir gynyba. Analizuojant „Dievų miške“ aprašytą katorgininkų kasdienybę, tiek vieną, tiek kitą kultūros principais pagrįstą bandymą užtikrinti šį kasdienį poreikį Štuthof kalinių gyvenime galima aptikti.

Daugeliu atveju lageris B. Sruogos knygoje vaizduojamas kaip institucija, visiškai prieštaraujanti žmogiškumo principams, tačiau toks lageris yra tik tiems, kurie jį tokį mato iš vidaus, kurie patiria jame nuolatinę mirties baimę. Už lagerio sienų ši įstaiga buvo pristatoma kaip paprastas kalėjimas, kuriame, nors ir minimaliai, bet tenkinami visi pagrindiniai žmonių poreikiai. Taigi, pirmasis bandymas užtikrinti katorgininkų apsaugą kultūrinėmis priemonėmis gali būti siejamas su lagerio „užsienio politika“. Pagrindiniai nurodymai Štuthof koncentracijos stovyklos

³⁷ *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Balys Sruoga*. Sudarė Rimas Žilinskas. Vilnius: Baltos lankos, 2001. P. 181.

valdžiai atėdavo iš Berlyno, kuriuose, galbūt tik formaliai, kalinius mušti buvo griežtai draudžiama: „Kartas nuo karto duodavo kapam ir blokų viršininkam pasirašyti popierių, kuriame jie paliudydavo, kad jiems žinoma, jog lageryje kalinius mušti griežtai draudžiama! Pasirašyti kapai ir blokų viršininkai tai pasirašydavo, bet mušti – ir toliau rūpestingai mušė“ (311). Vadinasi, įpareigojimas apsaugoti kalinius nuo kūniškų sužalojimų buvo, tačiau jis nebuvo realizuojamas, kadangi lagerio kultūra kare visais atvejais atsiribodavo nuo išorinės kultūros bei jos keliamų reikalavimų (centrinė (Berlyno) valdžia suvoktina kaip išorinė, už lagerio esanti kultūra).

Kitas kultūrinis atsakas į saugumo poreikį – kaliniai patys imasi iniciatyvos. Norėdami išgyventi ir apsisaugoti nuo sužalojimų, jie ima burtis į grupes, kurios dažnai formuojasi religiniu (pavyzdžiui, knygoje minimi Bibelforšeriai – biblijos tyrinėtojai) arba tautiniu pagrindu (lenkai, rusai, danai, lietuviai paprastai išgyvena, jei veikia drauge, vienas kitam padėdami). Tauta, religija – tai kultūros požymiai, todėl toks savisaugos būdas itin ryškus kultūrinis atsakas. Kitaip tariant, nors lagerio kultūra B. Sruogos „Dievų miške“ paprastai suvokiama kaip išsigimusi, daugeliu atveju visiškai nutolusi nuo įprastos visuomenės ir kultūros sampratos, joje funkcionuoja ir įprastos kultūros apraiškos. Taigi B. Malinowskio minėtasis apsaugos būdas, kai saugumas geriausiai užtikrinamas veikiant keliems individams, turintiems tuos pačius interesus, pastebimas ir Štuthofio lagerio katorgininkų gyvenime. Tiesa, reikia pastebėti, kad tai nėra visai tikslus B. Malinowskio kultūros modelio atitikmuo. Pirmiausia todėl, kad katorgininkų tarpusavio santykiai daugeliu atveju instinktyvūs, t. y. juos vienija vienintelis bendras tikslas – noras išlikti. Šis instinktas neretai užgožia kultūrinės apraiškas. To pasekoje lageryje ima formotis labai sudėtinga visuomenės sistema, vargu ar galinti turėti analogų normalioje visuomenės raidoje. Priežastys, kodėl lagerio viduje vyksta tokie neįprasti grupių susiskaldymai, taip pat gana sudėtingos. Viena iš jų – labai sudėtinga lagerio, kaip visuomenės, padėtis. Pagal M. Harris visuomenės sampratą, „visuomenė reiškia organizuotą grupę žmonių, kurie turi bendrą tėvynę ir priklauso vienas nuo kito, siekiant išlikimo ir gerovės. Kiekviena visuomenė turi bendrą kultūrą“³⁸. Kadangi Štuthofio skirtingų tautų atstovų daug, tai ir dėl išlikimo bei apsaugos kovojančių grupių nemažai. Susidaro daug (sub)kultūrų, kurių gynybos būdai skirtingi, sunkiai klasifikuojami. Nors gyvenimas grupėmis, kaip kultūrinis atsakas į saugumo poreikį, daugeliui katorgininkų garantuoja šokią tokią apsaugą, „Dievų miške“ galima aptikti pavyzdžių, kada saugumo pojūtis kaip tik sutrinka todėl, kad katorgininkas priklauso vienai ar kitai subkultūrai: „Užtarėjų latviams niekur neatsirado. Iš dvidešimt penkių lageryje gyvenusių tautų nė viena latvių nemėgo. Patys gi latviai iš to apmaudo ėmė skubotai mirti“ (413). Vadinasi, vienu atveju šis apsaugos būdas veiksmingas, kitu – priešingai. Aptikti kultūrinio atsako į saugumo poreikį pavyzdžiai leidžia suprasti, kodėl B. Sruogos aprašytame lageryje kaliniai nuolat patiria baimę, nesaugumo jausmą. Akivaizdu, jog didžiausia

³⁸ Marvin Harris. *Kultūrinė antropologija*. P. 8.

problema ta, kad visi čia minėti bandymai užtikrinti lagerio gyventojų saugumą tik ir lieka bandymais, negalinčiais peraugti į veiksmingus rezultatus. Lageryje vyraujanti kultūra, turinti pirmykštės bendruomenės požymių, taip ir neleidžia prasiveržti tradicinei kultūrai, kurią į lagerį galėtų „perkelti“ kaliniai, įgiję ją per tėvynės istorinę patirtį, per asmeninę istoriją.

Gynybos, kaip kultūrinio atsako į saugumo poreikį, pavyzdžių „Dievų miške“ nėra daug. Įprastoje visuomenėje pirmiausia stengiamasi pasirūpinti apsauga, o jei ji pasirodo per silpna ir išskyla realus pavojus, tenka gintis. „Gynybos būdų yra pačių įvairiausių, jie priklauso nuo visuomenės ir esamos situacijos rimtumo. Besiginantis gali būti vienas asmuo arba grupė individų. Efektyviausia paprastai būna komandinė gynyba“³⁹. B. Sruogos memuarų knygoje ryškesni pavieniai gynybos epizodai, nors ir aptinkami keli kitokie atvejai. Visų pirma reikia atkreipti dėmesį į tai, kad nors mušamų katorgininkų lageryje buvo keli tūkstančiai, o smurtautojų pajėgos kelis kartus mažesnės, jėgos nebuvo lygios. Viena iš priežasčių – smurtautojų išpuolius atremiančių katorgininkų visiškas išsekimas: „Slenka jie susikibę kits į kitą, vienas antrą palaikydami, vienas antru atsiremdami“ (300). Nors „Dievų miške“ aiškiai sakoma, kad lageryje kiekvienas turi teisę mušti (vadinasi, ir muštinės tarpusavyje šioje visuomenėje toleruojamos), didžiausias pavojus ir grėsmė buvo esesininkai ir neoficiali lagerio valdžia – tie kaliniai, kurie savo žiaurumu prasiskynė kelią iki valdžios ir taip oficialiai įgijo teisę smurtauti. Pastebėtina, kad apsiginti gali tik tie, kurie dar turi jėgų: „Pasirodo, to esto – sunkaus svorio boksininko būta. Jis vienas išgriovė visą bloko valdžią iki puodininko imtininai. Kovėsi vienas estas prieš valdžios krūvą. Estui kautynės ne labai kaip baigėsi, tačiau ne vienas jis buvo sužeistas... Užtat paskui lageryje daugiau niekas jo nebeužkabinėjo. Jį lageryje gerbė. Gerbė ir visus estus“ (415). Tokių gynybos ir pasipriešinimų epizodų kaip šis Štuthofo lageryje nėra daug (dėl jau įvardytų priežasčių), tačiau ir maža jų dalis leidžia kalbėti apie tai, kad šioje institucijoje užsitikrinti saugumą vis dėlto buvo bandoma. Ne visi bandymai pavyksta, nes kitų bazinių poreikių (maitinimosi, kūno komforto, poilsio) netenkinimas lageryje kaliniams atima visas jėgas, būtinas gynybai.

Trumpai išanalizavus saugumo motyvus B. Sruogos „Dievų miške“ aiškėja, kad bandymų užtikrinti saugumo poreikį kultūrinėmis priemonėmis (vadovaujantis B. Malinowskio kultūros koncepcija) yra, tačiau tie bandymai nėra deramai realizuojami, nes trukdo daugybė išorinių ir vidinių lagerio veiksnių: 1) lagerio valdžios pozicijos kalinių atžvilgiu; 2) sudėtinga lagerio, kaip ypatingos visuomenės, padėtis; 3) lagerio uždarumas ir at(si)ribojimas nuo išorinio pasaulio; 4) pernelyg didelis kalinių fizinis išsekimas. Visi šie veiksniai Štuthofo lagerį paverčia institucija, kurioje galioja ne normalios kultūros principais paremtas žmonių bendravimas ir bendradarbiavimas, o atsigręžimas į pirmykštę bendruomenę, kurioje vyrauja žvėriški įstatymai. Keli minimos pirmykštės, gyvuliškos bendruomenės pavyzdžiai: „Žmogus čia žvėris daraisi.

³⁹ Branislaw Malinowski. *Eine wissenschaftliche Theorie der Kultur und andere Aufsätze*. S. 135.

Bjauresnis už žvėrį. Ir turi toks pasidaryti. Turi žvėriškai gintis ir pulti. Kitaip – jis žus“ (334); „Nuskriausi artimą, atimsi jam paskutinį duonos kąsnį, pastūmėsi jį į giltinės glėbį, bet gal pats išliksi gyvas“ (488). Lageryje saugūs jaučiasi tik tie, kurie geba prisitaikyti prie tokios „nenormalios“ sistemos, kurie pajėgūs gintis. Kai kurie kultūriniai apsaugos ir gynybos motyvai B. Sruogos aprašytoje lagerio aplinkoje pasireiškia, tačiau jie pernelyg reti ir silpni, kad įveiktų vyraujančią sistemą.

II. 4 Judėjimo poreikis

Kultūros tyrimuose judėjimas suvokiamas plačiau nei kelionė iš taško A į tašką B. B. Malinowskis šiuo atveju pateikia tokią schemą: judėjimas [bazinis poreikis] → veikla, bendravimas ir komunikacijos sistemos [kultūriniai atsakymai]⁴⁰. Išanalizavus, kaip, kokiais būdais žmonės išreiškia save per judėjimą, galima daug ką pasakyti apie stebimos visuomenės kultūrą, papročius, galiojančius įstatymus.

Įprastoje visuomenėje judėjimo veikla dažniausiai siejama su darbu, nes dirbdamas žmogus užsiima kokia nors veikla, privalo bendrauti, t. y. nuolat yra skatinamas judėti. Kiti judėjimo motyvai, suvoktini kaip kultūrinės apraiškos: pažintinės kelionės, įvairūs susitikimai, komandiruotės ir pan. (bendravimas ir komunikacijos sistemos). Analizuojant judėjimo pavyzdžius, aptinkamus „Dievų miške“, privalu atsiriboti nuo daugelio judėjimo motyvų, svarbių kalbant apie įprastą visuomenę (pavyzdžiui, pažintinės kelionės, dalykiniai ir verslo susitikimai). Aišku, visiškai nuo jų atsiriboti negalima, nes ir lagerio valdžios atstovai kartais keliauja į Berlyną per „centrinę valdžią“, prasižengę SS karininkai siunčiami į frontą ir pan. Tačiau knygoje „Dievų miškas“ didžiausias dėmesys skiriamas kalinių, kurių judėjimo apraiškos lageryje specifinės, kasdienybės vaizdavimui. Kaliniams Štuthofo koncentracijos stovykla yra uždara, nuo išorinio pasaulio atribota įstaiga, kurioje jų judėjimas labai kontroliuojamas. Kalbėti apie lagerio izoliaciją galima remiantis ne vien B. Sruogos memuarų knyga „Dievų miškas“. Štuthofe kalėjęs Rapolas Mackonis atsiminimuose rašo: „Apie hitlerininkų konclagerius tuo metu Lietuvoje nieks beveik nežinojo, todėl ir negalėjome įsivaizduoti, kas mūs laukia“⁴¹. Todėl norint išsiaiškinti, kokie kultūriniai atsakymai į judėjimo poreikį aptinkami „Dievų miške“, geriausia imtis lagerio gyventojų (daugiausia katorgininkų) veiklos analizės. Kitaip tariant, daugiausia analizuojami darbo motyvai, stebint, kiek juose galima aptikti įprastos kultūros apraiškų.

Štuthofo koncentracijos stovykloje kaliniams šiek tiek laisviau judėti buvo leidžiama tik lagerio teritorijoje, kurią ištisą parą saugodavo ginkluoti SS kareiviai. Išėjimas už lagerio sienų buvo griežtai draudžiamas, o už tai, kad kuris nors kalinys sugalvodavo šį draudimą sulaužyti, būdavo baudžiamas ne tik bėglys, bet ir visas lageris: „Visas lageris stovi, kol pabėgėlį suras, - sumušta, kruviną, šunų apiplėšytą atgabens į lagerį. Gyvą ar negyvą. Stovi visas lageris. Stovi dešimt – penkiolika – dvidešimt tūkstančių žmonių, nejudėdami iš vietos, perdien išalkusių, išvargusių. Stovi ilgas valandas, kartais visą naktį, kartais visą parą, kartais ir dar ilgiau“ (456). Išėiti už lagerio sienų galėdavo tik esesininkai: „Kas pas civilius iš lagerio ateina? Negi kaliniai ateis? Ateina esesininkai“ (337). Tačiau pastebima, kad noras ištrūkti iš lagerio kaliniams kartais

⁴⁰ Branislaw Malinowski. *Eine wissenschaftliche Theorie der Kultur und andere Aufsätze*. S. 132.

⁴¹ *Balys Didysis: atsiminimai apie Balį Sruogą*. Sudarė Reda Pabarčienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997. P. 289.

stipresnis už bet kokios bausmės baimę. Dažnai tokie kaliniai pademonstruodavo itin didelį ryžtą ir atkaklumą: „Kiti bėgdami net ypatingos ištvermės parodydavo. Vienas, pavyzdžiui, kanalizacijos vamzdžiais, puspilniais vandens ir srutų, praplaukė porą kilometrų“ (457). Kaliniai galėdavo išeiti už lagerio tvoros tik tada, jei būdavo paskirti į darbus, esančius ne lagerio teritorijoje: „Kitos gi komandos, gyvendamos lageryje, iš ryto išeidavo į darbą ir vakare grįždavo. Dirbdavo jos pas ūkininkus ir aplinkiniuose fabrikėliuose“ (429). Taigi, kalinių izoliacija nuo išorinio pasaulio buvo svarbi lagerio valdžios užduotis.

Judėjimo (kaip bazinio poreikio) apraiškų „Dievų miške“ gana nemažai, nors bendravimo ir kitų komunikacinių sistemų (kaip kultūrinio atsako) B. Sruogos aprašomoje aplinkoje nėra daug dėl minėtos lagerio izoliacijos. Norint išsiaiškinti, kokie yra (ir jei iš viso yra) kultūriniai atsakymai į judėjimo poreikį, geriausia atlikti katorgininkų darbo pavyzdžių analizę. Mažai darbų lageryje yra tokių, kad kaliniams nereikėtų judėti. Tačiau tik keliais išskirtiniais atvejais tie darbai gali būti suprantami kaip veikla, t. y. minimalus kultūrinis atsakas į šį poreikį. Pavyzdžiui: „Mūsų tarpe atsirado du ar trys buhalteriai, - jie veikiai buvo pareikalauti į lengvą darbą pastogėje. Atsirado vienas ekonomistas, kainų kalkuliatorius, - ir tam neblogai išėjo: gana greitai gavo vietą raštinėje, kurioje vertėsi anekdotų pasakojimu“ (298). Normalioje visuomenėje minėtieji darbai būtų suprantami kaip kultūrinis atsakas į judėjimo poreikį, nes darbininkai turėtų nuolat bendrauti su kitais žmonėmis, susitikti ir aptarti darbo reikalus. Vadinas, jie nesėdėtų vietoje, būtų priversti kartas nuo karto judėti, kad jų darbas būtų efektyvus. „Dievų miške“ šie darbo (kaip judėjimo) atvejai deformuoti, nes katorgininkai sėdi vienoje vietoje, neturi teisės kur nors išvykti. Tokiu atveju bandymas kalinių darbuose išvelgti kultūrinį atsakymą į judėjimo poreikį įmanomas, tačiau šiek tiek pritemptas, nes nelieta svarbiausio – paties judėjimo. Tiksliau sakant, poreikis judėti išlieka, tačiau lagerio aplinkoje šiuo darbu jis nerealizuojamas. Dirbant kitus darbus kaliniams judėti tenka labai daug: „Veža smėlį per bėgius, nutiestus smėlyje. Stumiant vagonėlį, reikia bėgti risčia ir zovada. Su tuščia vagonete ir su pilna. Klumpės – klimpsta palaidame smėly, ant kojų nesilaiko“ (304); „Kas pateko į plytų fabriką, kas – akmenų skaldyti, kas – prie tiesiamo plento su „tačka“ žemių vežioti, kas – griovių kasti, kas – prie statybos žvyro ir plytų nešioti“ (308–309). Šiuo atveju judėjimo poreikis kyla dėl darbo, tačiau teigti, kad tai kultūrinis atsakas, būtų netikslinga. Yra kelios svarbios priežastys: pirma – toks alinantis judėjimas dirbant vargu ar gali būti suvokiamas kaip kultūrinė veikla, antra – darbas katorgininkus „įpareigoja“ judėti, tačiau nesuteikia galimybės per tai bendrauti, tobulėti. Dar vienas svarbus aspektas, patvirtinantis tai, kad kalinių judėjimas darbe nėra adekvatus kultūrinis atsakas į judėjimo poreikį – katorgininkų atliekamas darbas daugeliu atveju prilyginamas gyvulio (arklio) darbui: „Civiliai miestelio gyventojai stoviniuodavo eilėmis ir linguodavo galva: taip sunkiai vargšai kaliniai vežimą tempia! Valdžia nebeapsikęsdama 1944 metais į tuos vežimus ėmė kinkyti arklius“ (445). Taigi aiškėja, kad

„Dievų miške“ dirbami darbai tik labai retais atvejais gali būti suvokiami kaip kultūrinis atsakas į judėjimo poreikį, o ir tas atsakas iškreiptas arba labai silpnas. Normalioje visuomenėje darbas (nepriklausomai nuo jo pobūdžio) jau pats savaime yra kultūros požymis, nes dirbantis žmogus prisideda prie bendro socialinio progreso, atlieka tam tikrą pareigą žmonijai. Daugelis darbų, dirbamų Štuthofio koncentracijos stovykloje, ne tik kad netenkina minėtų socialinių reikalavimų, bet priešingai – rodo lagerio sistemos akultūriškumą, t. y. ne prisidėjimą prie bendro socialinio progreso, o ėjimą žmonijos regeso link. Kitaip tariant, kaliniai dirbdami daugeliu atveju atlieka savotišką „antipareigą“ žmonijai: „Prie vieno numirėlio pasilikome mes dviese, aš ir mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų. Jonas numirėlio pirmagalį užsivožė ant savo gaspadoriškų pečių, o aš įsikinkiau į numirėlio kojas it į žagrę bulvėms atarti – ir einame savo katorgiškas pareigas“ (290). Toks darbas – lavonų nešiojimas – vargu ar gali būti suprantamas kaip kultūrinis atsakas į judėjimo poreikį, tačiau įvairių lagerio viršininkų ir prižiūrėtojų, kurių darbas žudyti, mušti ir kankinti, judėjimo motyvai absoliučiai nutolsta nuo B. Malinowskio aprašyto kultūros modelio. Vienas ryškiausių tokių pavyzdžių – Štuthofio koncentracijos stovyklos budelių darbas: „Lenkaitę merginą vokiečių budeliai atsisakė karti, o Vacius – pakorė. Savo noru. Iš meilės tam darbui. Smagu jam buvo“ (313).

Analizuojant „Dievų miško“ gyventojų judėjimo apraiškas, galima pastebėti, kad lagerio sistemoje daug epizodų „nepasiduodančių“ analizei pagal B. Malinowskio aprašytą kultūros koncepciją (nėra nei bazinio poreikio, nei kultūrinio atsakymo į jį, - lieka tik degraduotos poreikio apraiškos). Tie epizodai – tai kasdienis katorgininkų sekinimas, verčiant juos judėti ne dėl to, kad būtų siekiama kokios nors naudos jiems patiems ar visuomenei, o todėl, kad judėdami kaliniai greičiau išsektų. Sunku pasakyti, kokiai kultūros sistemai būtų galima priskirti kad ir tokius judėjimo motyvus: „Kartais kalinius jis paversdavo driežais, - liepdavo pilvu šliaužti per kiemą. Kartais – varlėmis: reikėdavo šokinėti. Kartais – fakyras: reikėdavo ant vienos kojos tupėti. Šiuo atžvilgiu Vacelis buvo išradingas, - turėjo puikią fantaziją“ (311).

„Dievų miške“ labai dažnai nelieka ne tik kultūrinių atsakymų į bazinį judėjimo poreikį, bet ir paties judėjimo aktualumas bei svarba lagerio sistemoje susilpnėja, o kartais net visai išnyksta. Kitaip tariant, katorgininkams, išsekusiems nuo bado, šalčio, nemigos ir nuolatinės baimės nebelieka poreikio ką nors daryti, kur nors eiti, kuo nors užsiimti. Geriausiai toks priverstinis pasyvumas matomas iš klipatų vaizdo: „Neina, bet slenka. Pamažu pamažėli, be jokio garso, nelyginant praskriejančio debesio šešėliai. Slenka jie susikibę į kits kitą, vienas antrą palaikydami, vienas antru atsiremami“ (300).

Taigi, judėjimo apraiškų „Dievų miške“ daug. Remiantis B. Malinowskio aprašytu kultūros sistemos pavyzdžiu, kultūrinių atsakymų buvo ieškoma per lagerio gyventojų veiklą, susijusią su darbu. Įprastoje visuomenėje darbas yra vienas ryškiausių kultūrinių atsakymų į judėjimo poreikį.

„Dievų miške“ aptinkami pavyzdžiai rodo, kad lageryje šie įprastiniai atitikmenys pažeidžiami: vienu atveju darbą – kaip judėjimo poreikio kultūrinį atsaką – varžo kalinimo įstaigos izoliacija nuo išorės, kitu – pats darbas, nors ir tenkinantis judėjimo poreikį, nutolsta nuo visų įmanomų kultūrinių normų, tampa nenormalios lagerio sistemos dalimi. Sistemos, kurios pagrindinė užduotis – žmonių kankinimas, alinimas ir žudymas. „Dievų miške“ dirbami darbai tik labai retais atvejais gali būti suvokiami kaip kultūrinis atsakas į judėjimo poreikį, o ir tas atsakas pakankamai silpnas. Daugelis darbų, dirbamų Štuthofo koncentracijos stovykloje, ne tik kad netenkina minėtų socialinių reikalavimų, bet priešingai – rodo lagerio sistemos nenormalumą, t. y. nutolimą nuo bendro socialinio progreso. Bendrame lagerio kontekste ypač išsiskiria lagerio valdžios atstovų judėjimo apraiškos, susijusios su jų atliekamu darbu. Įvairūs lagerio viršininkai aptariamą poreikį tenkina ne kultūrinėmis priemonėmis, o skatinami sadistiškų instinktų (žiaurus nusilpusių kalinių mušimas, egzekucijos ir pan.).

II. 5 Dauginimosi poreikiai ir tobulėjimo (augimo) apraiškos

Analizuojant „Dievų miško“ kasdienybę ir žvelgiant į lagerį, kaip į sociokultūrinę erdvę, negalima nuošaly palikti gana svarbių visuomenės rodiklių – dauginimosi ir žmonių tobulėjimo jų gyvenamojoje sociokultūrinėje aplinkoje. Pasak antropologo M. Harris, „Dauginimasis yra gamybos forma, kurios „produktas“ yra nauji žmonės“⁴². Kitaip tariant, dauginimasis – tai natūralus procesas, kurio dėka iš kartos į kartą perduodama visuomeniškai įgyta gyvensena, kultūrinė mąstysena, jausena ir elgsena. Gyvendamas visuomenėje ir perimdamas jos kultūrinę patirtį, žmogus kasdien patiria kažką naujo, t. y. kasdien tobulėja (auga). Šis procesas nutrūktų, jei išnyktų dauginimosi poreikis. Dėl šios priežasties abu Malinowskio išskirti baziniai poreikiai analizuojami kartu.

B. Malinowskis dauginimosi poreikius ir tobulėjimo (augimo) apraiškas analizuoja per kultūrinius atsakymus: „dauginimasis [bazinis poreikis] → santuoka ir šeima [kultūrinis atsakymas]; tobulėjimas (augimas, vystimasis) [bazinis poreikis] → lavinimasis, mokymasis, įgūdžių formavimas [kultūriniai atsakymai]“⁴³. „Dievų miške“ tiek dauginimosi, tiek tobulėjimo apraiškų aptinkama, tačiau abu šie poreikiai stipriai paveikti iškreiptos lagerio socialinės aplinkos bei išorinio konteksto – karo. Norint išsiaiškinti, kiek dauginimosi ir lagerio gyventojų tobulėjimo procesai aktualūs Štuthofo koncentracijos stovykloje, kokie kultūriniai atsakymai aptinkami (jei iš viso aptinkami) tenkinant šiuos poreikius lagerio aplinkoje, atliekama abiejų poreikių ir kultūrinių atsakymų į juos paieška bei analizė.

Dauginimasis yra pats svarbiausias žmonijos tautos ir išlikimo veiksnys. Jis „sukelia gyventojų pertekliaus spaudimą, jis skatina gamybos intensyvumą, aplinkos išaikvojimą ir gamybos būdų keitimą“⁴⁴. „Dievų miške“ nėra vienas iš šių M. Harris minimų veiksnių, susijusių su dauginimosi poreikiu, nėra aktualūs. Pavyzdžiui, populiacijos mažėjimas, o ne didėjimas (knygoje „Dievų miškas“ rašoma, kad „Koncentracijos lageris – tai sudėtingas giltinės malūnas“ (487)). Lageryje šeima, santuoka ir naujos gyvybės atsiradimas sunkiai įsivaizduojami ir valdžios visiškai netoleruojami dalykai: „Mayerio nusistatymas buvo aiškus: pas jį – koncentracijos lageris, ne vaikų darželis, - atliekamų žindyvių jisai neturėjo. Vaikam lageryje nėra kas veikti“ (499). Vadinasi, dauginimosi poreikių analizė per B. Malinowskio minimus kultūrinius atsakus – santuoką ir šeimą – lagerio atveju gana sunkiai įsivaizduojama. Kitaip tariant, dauginimosi poreikis lagerio aplinkoje daugeliu atvejų taip ir lieka tik poreikis, kuriam lageryje apskritai nėra sąlygų pasireikšti, nes lagerio valdžia draudžia kaliniams bet kokius santykius tarp skirtingų lyčių atstovų. Kalinių vyrų ir moterų bendravimui Štuthofo lageryje sudaromos įvairiausios kliūtys, taip siekiant užkirsti kelią

⁴² Marvin Harris. *Kultūrinė antropologija*. P. 63.

⁴³ Bronisław Malinowski. *Eine wissenschaftliche Theorie der Kultur und andere Aufsätze*. S.122.

⁴⁴ Marvin Harris. *Min. veik.*. P. 74 - 75.

galimiems artimesniems santykiams. Pavyzdžiui: „Kalinams su moterimis susieiti buvo labai sunku. Moterys gyveno atitvertos nuo vyrų aukšta spygliuota vielos tvora. Laimė, kad ji dar nebuvo įelektrinta, kitaip – visiškai prastai būtų buvę. Su mergužėlėmis susitikti negalima. Kalbėtis griežtai draudžiama. Nuo spygliuotos vielos patvorio bizūnais gena lauk...“ (433). Natūralu, kad tokioje lagerio aplinkoje šeimyninio gyvenimo, santuokos požymių beveik neaptinkama, todėl (pagal B. Malinowskio aprašytą kultūros modelį) dauginimosi poreikis „Dievų miške“ lyg ir netenka kultūrinių atsakymų. Tiesa, kūrinyje užsimenama apie lagerio seniūno santuokinį gyvenimą, tačiau pastebėtina, kad ta santuoka nėra visai tokia, apie kokią kalba, pavyzdžiui, antropologas M. Haris ir kokią turi omenyje B. Malinowskis, ieškodamas kultūrinių atsakymų į dauginimosi poreikį: „Baisiai mylėjo jisai vaikus. Teisingiau, vaikų motinas, kol dar vaikų nėra. Pasinaudodamas seniūno teisėmis, susituokė su moterų bloko viršininke, pani blakova, ir šeimyniškai vertėsi su ja“ (378). Svarbiausias požymis, neleidžiantis tos santuokos laikyti pilnaverčiu kultūriniu atsaku į dauginimosi poreikį, - lagerio seniūno santuokoje vaikai suvokiami kaip trūkumas.

Analizuojant „Dievų mišką“ buvo rasta daugiau nei trisdešimt pasakymų, kada vienokia ar kitokia forma kalbama apie dauginimosi poreikį ir įvairius jo tenkinimo būdus. Vadinas, neatsižvelgiant į tai, jog lagerio valdžios iniciatyva meilė kalėjime buvo laikoma didžiuliu nusikaltimu, o ir pats dauginimosi poreikis nebuvo toks aktualus, kaip kiti kasdieniai poreikiai (maistas, apranga, poilsis, saugumas ir kt.), santykiai tarp priešingų lyčių atstovų lageryje nėra visai bereikšmis dalykas. Nors lagerio valdžia ir pajėgi uždrausti kurti šeimas (vadinas, užkirstas kelias kultūrinėms šio poreikio apraiškoms), neutralizuoti pirminį poreikį iš kalinių nėra taip lengva. „Lageryje meilės dalykai, žinoma, buvo griežčiausiai draudžiami. Bet – maža kas draudžiama pasaulyje“ (433). Svarbiausia, kad uždraudus lageryje santuoką, normalių šeimų kūrimą, dauginimosi poreikis neišnyksta. Tiesiog jis imamas tenkinti būdais, kurie, remiantis B. Malinowskio aprašytos kultūros pavyzdžiu, suprastini kaip tam tikri kultūros paribiai. Pavyzdžiui: „Tai vielų tvorą, būdavo, naktį išplėšia kas, tai po ja pasikasa... Tai moterų barakuose suras kelis vyriškius, tai vyrų barakuose moteris, tai kur nors negyvenamoje dirbtuvėje ar prausykloje – vyrus ir moteris drauge...“ (436). Per tokius slaptus susitikimus gimę vaikai valdžios iš karto buvo laikomi politiniais nusikaltėliais, Trečiojo Reicho priešais: „Nėščių moterų paprastai į lagerį nepriimdavo. Bet vis dėlto ir nėščia viena kita patekdavo. Atsitikdavo, kad busimoji karta ir pačiame lageryje buvo jau užplanuojama. Lageryje gimęs pilietis gaudavo taip pat raudoną trikampį, - jis jau iš prigimimo buvo politinis nusikaltėlis, Trečiojo reicho nekenčiamas nedraugas“ (397–398).

Dar vienas, galbūt svarbiausias dalykas kalbant apie dauginimosi poreikį, - tai jo nebeaktualumas tam tikroms lagerio gyventojų grupėms. Normalioje visuomenėje visi brandos amžiaus sulaukę žmonės nori pratęsti savo giminę, t. y. juos veikia biologiniai dauginimosi

instinktai. Štuthofo koncentracijos stovykloje gana dažnai nelieka net tik kultūrinių atsakų, bet ir pats dauginimosi poreikis žiaurioje lagerio atmosferoje visai išnyksta: „Į meilės reikalus įsiveldavo tieji, kurie buvo sotūs, - alkaniems ir klipatom meilė kažkodėl nerūpėdavo“ (435). Kitaip tariant, kaliniams, kasdien kovojantiems dėl išgyvenimo, išsekusiems ir alkaniems, dauginimosi poreikį užgožia mirties baimė. „Virtuvės ir ligoninės bendradarbiai, blokavieji, kapai, šreiberiai – štai šitoji publika sudarydavo lagerio meilužių kadrus. Jie būdavo sotūs. Jie būdavo turtingi. Jie galėdavo mergužėm dovanų siuntinėti“ (435). Vadinasi, dauginimosi poreikiai Štuthofo koncentracijos stovykloje daugeliu atvejų visiškai skyrėsi nuo tų, kurie pasireiškia normaliose visuomenėse. Pastebėtina, kad lagerio sociokultūrinėje aplinkoje nėra ir poreikio augti bei plėstis. Čia, priešingai nei normaliose visuomenėse, skatinamas mirtingumas, siekiama užkirsti kelią naujų gyvybių atsiradimui. Visa tai dar kartą patvirtina teiginį, kad Štuthofo lageris – tai „sudėtingas giltinės malūnas“ (487), kuriame įprastinės kultūros apraiškų itin nedaug. Lagerio sistema ir socialinė aplinka visais atvejais priešiška kalinių poreikiams, todėl bet kokie bandymai lageryje pritaikyti žmogiškos kultūros apraiškas baigiasi nesėkme.

Tobulėjimo, augimo ir vystimosi poreikiai „Dievų miške“ iš dalies susiję ir su dauginimosi motyvais. Įprastoje visuomenėje žmogaus tobulėjimo procesas prasideda nuo kūdikystės. „Dievų miške“ dažniausiai toks procesas neįmanomas, nes į lagerį paprastai patenka jau suaugę, dalį patirties kitose visuomenėse įgiję žmonės. Kita vertus, lageryje gimęs žmogus ir gyvendavo per trumpai, kad galėtų įsitraukti į kokią nors ugdymo procesą. Normalioje sociokultūrinėje aplinkoje švietimas ir ugdymas yra vieni svarbiausių valdžios prioritetų, skatinančių kultūros progresą, o lageryje šie dalykai (valdžios požiūriu) yra visiškai neaktualūs. Būtent todėl tobulėjimo apraiškų lagerio sistemoje galima aptikti tik tada, kai imama kalbėti apie tobulėjimo, kaip būdo išgyventi, ugdymą. Tik pastebėtina, kad tokiu atveju ir kultūriniai atsakymai į šį bazinį poreikį nėra visai natūralūs, jie būdingi tik socialinei lagerio aplinkai.

Patekę į lagerį katorgininkai privalo paklusti ten galiojančioms taisyklėms, privalo išmokti prisitaikyti. Kad ir kaip to nenorėtų, visi žmonės yra neatsiejami nuo savo gyvenamosios aplinkos, nesvarbu, kokia ji bebūtų. Clifford Geertz manymu, „žmonių, nepriklausomų nuo tam tikros vietos papročių, nėra, niekada nebuvo ir, svarbiausia – iš principo, pagal pačią prigimtį, niekada negalėtų būti“⁴⁵. Tobulėjimo (augimo) pavyzdžiai, aptikti „Dievų miške“, leidžia kalbėti apie tai, kad net lageryje, kur žmonės kiekvieną akimirką kovoja dėl išlikimo, galima išvelgti poreikį mokytis, tobulėti. Kokie tie tobulėjimo motyvai, kiek jie gali būti suprantami kaip kultūrinės išraiškos, pritaikius klausimo-atsakymo metodą atsakyti negalima. Būtent todėl būtinas šiek tiek detalesnis kelių *lagerišku* tobulėjimo apraiškų aptarimas.

⁴⁵ Clifford Geertz. *Kultūrų interpretavimas*. Vilnius: Baltos lankos, 2005. P. 73.

Remiantis B. Malinowskio schema, įgūdžių formavimas turėtų būti suvokiamas kaip kultūrinis atsakas į tobulėjimo poreikį. Štuthofio koncentracijos stovykloje šios kultūros apraiškos gana dažnos, tačiau galima susidurti ir su problema: kyla klausimas, ar tikslinga lageryje itin dažnai minimus įgūdžių formavimo aspektus priskirti prie B. Malinowskio aprašytų kultūrinių atsakų į tobulėjimo poreikį? „Dievų miške“ formuojami tik tie įgūdžiai, kurie padeda prisitaikyti prie lagerio aplinkos, kurie yra būtini norint kuo ilgiau išlikti. Lyginant su įprasta visuomene *lageriški* tobulėjimo motyvai gali pasirodyti itin nenormalūs, tačiau jie daugeliui katorgininkų yra gyvybiškai svarbūs: „Žmogus čia žvėris daraisi. Bjauresnis už žvėrį. Ir turi toks pasidaryti. Turi žvėriškai gintis ir pulti. Kitaip – jis žus. Praris jį kiti“ (334). Tik išsiugdę žvėriškus puolimo ir gynybos įgūdžius kaliniai prisitaiko prie lagerio socialinės aplinkos, įgyja šansų išgyventi. Kitas kultūrinis atsakas į tobulėjimo poreikį – darbo įgūdžių formavimas: „Tai labai didelis mokslas: išmokti judėti – ir kad nieko nepadarytum, neįtemptum jėgų, savęs nevargintum – ir mušti negautum! Kai tą išmintį suvoki, jau gali lageryje šiaip taip verstis, bet kol ją suvoksi – šonkauliai bus gerokai nutašyti ar inkstai iš savo vietos ištarabanyti“ (307).

Vadinasi, daugelis tobulėjimo apraiškų „Dievų miške“ gali būti analizuojamos pagal B. Malinowskio aprašytos kultūros koncepciją, tačiau lagerio aplinkoje (smurtas, badas, baimė, mirtys) tiek pats tobulėjimo poreikis, tiek galimi kultūriniai atsakymai į jį neatitinka įprastai kultūrai keliamų reikalavimų. Normalioje visuomenėje žmonės tobulina savo darbo įgūdžius, mokosi, perima įvairias visuomenėje esančias kultūrines vertybes, o „Dievų miške“ kaliniai nieko panašaus daryti negali. Vienintelis dalykas, ką jie gali ir privalo daryti, - tai išgyvenimui reikalingų įgūdžių formavimas ir ugdyimas. Kiti tobulėjimo variantai Štuthofio lageryje negalimi, nes toje visuomenėje nėra sukaupta jokių žmogiškų vertybių. Yra tik instinktyvi kova dėl išlikimo, kuriai kaliniai ir bando pasiruošti nuo pat tos akimirkos, kai patenka į lagerį.

IV. Išvados

Šio bakalauro darbo tema: kasdienybės antropologija Balio Sruogos „Dievų miške“. Darbe aptarta darbui reikalingos sociokultūrinės antropologijos nuostatos, įgyvendinti išsikelti uždaviniai. Darbo tikslas buvo išanalizuoti B. Sruogos knygoje „Dievų miškas“ aptinkamas kasdienybės apraiškas ir išsiaiškinti, kiek lageryje fiksuojamos kasdienybės apraiškos atitinka B. Malinowskio pateiktą septynių prigimtinių biologinių poreikių ir jų patenkinimo socialiniame-kultūriniame gyvenime modelį. Šiame bakalauro darbe kasdienybė daugiausia buvo suvokiama kaip „objektyvus socialinis faktas ir intersubjektyvi socialinė erdvė, kuri savaip įprasmina ir sutvarko įvairius gyvenimo reiškinius bei objektus – pasaulį, pilną daiktų, idėjų, simbolių, socialinių santykių ir vertybių – pritraukdama bei nušviesdama vienas sritis bei reikšmes ir užtamsindama kitas, suderindama arba išryškindama skirtumus“⁴⁶.

B. Sruogos kūrinį „Dievų miškas“ analizuojant kaip etnografinį-antropologinį žmonių bendruomenės aprašymą, buvo aktualizuotas tiesioginis ryšys bei sąveika tarp visuomenėje vykstančių bendrųjų procesų ir žmogaus kasdienybės. Štuthofio lagerio gyventojų kasdienybė, gaubiamą karo, bado, žiaurumo ir kitų nežmoniškų iššūkių, daugeliu atvejų visiškai nutolsta nuo B. Malinowskio pateiktų kasdienybės aprašymų, o kai kurie lagerinės kultūros bruožai beveik nepaaiškinami žvelgiant iš įprastos XX a. visuomenės perspektyvos. Bakalauro darbe atliktas „Dievų miško“ kasdienybės tyrimas buvo orientuotas į B. Malinowskio išskirtų septynių prigimtinių bazinių poreikių tenkinimo analizę ir padėjo išryškinti lagerinės kultūros nukrypimus nuo įprastos kultūros normų. Kalbant apie lagerį kaip apie socialinį-kultūrinį objektą kultūros sąvoką reikėtų vartoti gana atsargiai, nes didžioji dalis bazinių poreikių socialinėje lagerio aplinkoje tenkinami ne visai per kultūrines priemones: paminama didžioji dalis žmoniškų jausmų, paklūstama gyvuliškiems instinktams, įvairūs poreikiai nebėra „dengiami“ jokiais kultūrinėmis apraiškomis. Apžvelgus visus socialinius-kultūrinius lagerio nukrypimus nuo normų, išanalizavus Štuthofio koncentracijos lagerio kasdienybės apraiškas, galima daryti išvadą, kad tokios nukultūrintos lagerio sistemos susiformavimą lėmė visuomenėje vykstantys bendrieji procesai (karas, represijos, visuotinė baimė, panika). Nors kūrinyje apie juos ir nėra daug rašoma (jie daugiausia suvokiami iš lagerio konteksto), už lagerio sienų esančioje visuomenėje vykstančių procesų svarba išryškėja lagerio socialinę aplinką lyginant su B. Malinowskio aprašytąja kultūra.

Kita vertus, teigti, kad „Dievų miško“ visuomenėje nėra jokių įprastinės kultūros požymių, taip pat negalima, nes atliekant lagerio kasdienybės analizę rasta pavyzdžių, kada ne tik pastebimas

⁴⁶ Auksuolė Čepaitienė. *Įvadas į kasdienybės studijas: kasdienybė kaip kultūrą tvarkanti erdvė*.

bandymas vieną ar kitą bazinį poreikį patenkinti kultūrinėmis priemonėmis, bet dalis tų bandymų būdavo visiškai realizuojami. Tai yra bazinis poreikis būdavo patenkinamas pagal B. Malinowskio aprašytą kultūros modelio dėsnį: baziniai poreikiai → kultūriniai atsakymai į juos. Pavyzdžiui, nors didžioji dalis maitinimosi poreikių „Dievų miške“ vienaip ar kitaip transformuoja B. Malinowskio aprašytą kultūros koncepciją, vienas iš būdų apsirūpinti maistu vis dėlto sutampa su antropologo pateikta prigimtinių biologinių poreikių ir jų patenkinimo socialiniame-kultūriniame gyvenime suvestine. Minėtasis kultūrinis atsakas į bazinį poreikį – maitinimosi, kaip prigimtinio biologinio poreikio patenkinimas, per kultūrinę mainų ir apsikeitimo abipusėmis paslaugomis sferą.

Nors daugeliu atveju Štuthofo lageryje kasdieniai baziniai poreikiai ir kultūriniai atsakymai į juos kertasi su B. Malinowskio aprašytąja kultūros samprata, B. Sruogos aprašyto lagerio nereikėtų traktuoti tik kaip pirmykštės žmonių bendruomenės. Lagerio sociokultūrinė aplinka ir santvarka turėtų būti suprantama kaip nukultūrinta, tačiau susisteminta.

IV. Santrauka

Kasdienybės antropologija Balio Sruogos „Dievų miške“

Pagrindiniai žodžiai: Balys Sruoga, „Dievų miškas“, Malinowskis, antropologija, kasdienybė, baziniai poreikiai, kultūriniai atsakymai, kultūra, visuomenė.

B. Sruogos memuarinis romanas „Dievų miškas“ iš kitų lietuvių memuarinio žanro kūrinių išsiskiria tuo, kad jame ne tik ironiškai perteikiami paties autoriaus-tremtinio išgyvenimai, bet gana detalai aprašoma nacistinės Vokietijos koncentracijos lagerio sistema. Apie tremtį ir lagerio kančias yra rašę nemažai lietuvių, tačiau „Dievų miškas“ išsiskiria tuo, kad lagerio santvarka kūrinyje pavaizduota kaip labiau ar mažiau susisteminta.

Lagerio – kaip susistemintos institucijos požymis leido daryti prielaidą, kad kasdienių, daugiau nei vieną kartą atliekamų veiksmų analizė pasitelkiant antropologijos žiūros tašką gali būti nauja tyrimų sfera lietuvių literatūros moksle. Pastebėjus, kad B. Sruoga „Dievų miške“ fiksuoja visus septynis B. Malinowskio kultūros tyrimuose aprašytus bazinius poreikius, kūrinių bandyta skaityti ir analizuoti lyg savitą antropologijos veikalą, atliekant lagerio kasdienybės antropologinį tyrimą.

Šio darbo tema – kasdienybės antropologija Balio Sruogos „Dievų miške“. Darbo problema – pažvelgti į lagerį kaip į socialinę-kultūrinę aplinką ir, atliekant kasdienybės analizę, išsiaiškinti, kokios kultūrinės apraiškos galimos dehumanizuotoje lagerio sistemoje. Darbe remtasi sociokultūrinės antropologijos metodologija, didžiausią dėmesį skiriant B. Malinowskio tyrimams.

Lyginant „Dievų miško“ sociokultūrinę aplinką su B. Malinowskio aprašytos kultūros koncepcija, buvo rasta nemažai sutapimų ir skirtumų. Vienu atveju Štuthofio lageryje pasireiškiantys baziniai poreikiai lyg ir bandomi patenkinti per kultūrinius atsakus, kitu – ne tik bandymai, bet ir patys baziniai poreikiai visiškai deformuojami.

Kalbant apie lagerį kaip apie socialinę-kultūrinę objektą, kultūros sąvoka (dėl pakankamai didelio lagerinės kultūros nuotolio nuo įprastos visuomenės normų) vartojama gana atsargiai. Analizuojant kūrinių pastebėta, kad daugeliu atvejų lagerio kultūra visiškai dehumanizuojama, tačiau vienareikšmiškai teigti, kad Štuthofio koncentracijos stovykloje normalios kultūros apraiškų nėra, negalima.

V. Summary

Everyday Anthropology in Balys Sruoga's "Forest of the Gods"

Key-words: Balys Sruoga, "Forest of the Gods", Malinowsky, anthropology, everyday life, basic necessities, cultural answers, culture, society.

B. Sruoga's autobiographical novel "Forest of the Gods" is distinguished from other works of Lithuanian autobiographical genre by both its ironic rendering of author-exile's experience and quite detailed description of concentration camp system of Nazi Germany. A lot of Lithuanians have written about exile and camp sufferings; however, only "Forest of the Gods" is distinguishable by the camp regime, which is described in the novel as more or less systemized.

The feature of the camp as a systemized institution lets us to make an assumption that the analysis of everyday actions done more than one time by invoking the point of anthropological view can be new sphere of research in the science of Lithuanian literature. After noticing that in his novel "Forest of the Gods" B. Sruoga traces all seven basic necessities described in B. Malinowsky's cultural researches one tried reading and analyzing the novel as original anthropological work with conduct of anthropological research of camp everyday life.

The theme of this Thesis – everyday anthropology Balys Sruoga's novel "Forest of the Gods". The problem of the work - to look at a camp as a social-cultural environment and with the help of everyday life analysis to discover what cultural manifestations are possible in dehumanized camp system. In the work one based upon the methodology of socio-cultural anthropology paying the great attention to B. Malinowsky's researches.

The comparison of socio-cultural environment of "Forest of the Gods" with cultural concept described by B. Malinowsky showed many similarities and differences. On the one hand, the basic necessities becoming apparent in the Stutthof camp are being tried to be satisfied through cultural response; on the other hand, not only attempts but the basic necessities themselves are completely deformed.

If speaking about the camp as a social-cultural object the concept of culture (due to quite great distance of camp culture from norms of normal society) is used quite carefully. When analyzing the novel one noticed that in many cases the camp culture was completely dehumanized; however, one can not claim that there were no manifestations of normal culture in the Stutthof concentration camp.

VI. Literatūra

1. Balys Sruoga. *Raštai*. T. 4. Vilnius: Alma litera, 1997. - 627 p.
2. *Balys Didysis: atsiminimai apie Balį Sruogą*. Sudarė Reda Pabarčienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997. - 456 p.
3. Gabija Bankauskaitė-Sereikienė. *Balys Sruoga – tarp tradicijos ir modernumo*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007. - 216 p.
4. Auksuolė Čepaitienė. *Įvadas į kasdienybės studijas: kasdienybė kaip kultūrą tvarkanti erdvė* [žiūrėta: 2010-03-26]. Prieiga per internetą:
<<http://193.219.88.12/5501/5560.pdf>>.
5. Ieva Čepulkauskaitė. *Darbo vertė individo gyvenime* [žiūrėta: 2010-04-22]. Prieiga per internetą:
<<http://straipsniai.tk/tag/darbas/>>.
6. Vytis Čiubrinskas. *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007. - 272 p.
7. Clifford Geertz. *Kultūrų interpretavimas*. Vilnius: Baltos lankos, 2005. - 368 p.
8. Algirdas Julius Greimas. *Apie netobulumą*. Vilnius: Baltos lankos, 2004. - 109 p.
9. Marvin Harris. *Kultūrinė antropologija*. Kaunas: Tvermė, 1998. - 352 p.
10. *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Balys Sruoga*. Sudarė Rimas Žilinskas. Vilnius: Baltos lankos, 2001. - 232 p.
11. Branislaw Malinowski. *Eine wissenschaftliche Theorie der Kultur und andere Aufsätze*. Zürich: Pan-Verlag, 1949. - 264 s.
12. Victor C. de Munck. *Kultūros tyrimai: patirtis ir apibendrinimai*. Kaunas: Vytauto didžiojo universitetas, 2008. - 208 p.
13. Algis Samulionis. *Balys Sruoga*. Vilnius: Vaga, 1986. - 428 p.
14. Неда С. Сонгинайте. *Социальная антропология Бронислава Малиновского // Журнал социологии и социальной антропологии*. 1998. Т. 1. Nr. 2 [žiūrėta: 2010-03-16]. Prieiga per internetą:
<<http://www.soc.pu.ru/publications/jssa/1998/2/3song.html>>.
15. Arūnas Sverdiolas. *Cliffordo Gerertzo kultūros antropologijos modelis / Clifford Geertz. Kultūrų interpretavimas*. Vilnius: Baltos lankos, 2005. VII – XIV p.
16. Artūras Šeškus. *Balio Sruogos „Dievų miškas“ kaip antropologinė studija: bakalauro darbas* / Šiaulių universitetas. Literatūros teorijos ir istorijos katedra, 2009. - 33 p.

VII. Anotacija

Mindaugas Malcevičius, *Kasdienybės antropologija Balio Sruogos „Dievų miške“*. *Bakalauro darbas*, vadovas doc. dr. Vigmantas Butkus, Šiaulių universitetas, Literatūros istorijos ir teorijos katedra, 2010, 39 p.

Mindaugas Malcevičius, *Anthropology of the Trivial Round in “Dievų miškas” (“Forest of the Gods”)* by Balys Sruoga. *Bachelor Thesis*, research adviser Assoc. Prof. Dr. Vigmantas Butkus, Šiauliai University, Department of History and Theory of Literature, 2010, 39 p.